

**TOKATLI
ŞEYHÜLİSLAMLAR
ÇALIŞTAY RAPORU
(3 EKİM 2025)**

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Muharrem YILMAZ

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

TOKATLI
ŞEYHÜLİSLAMLAR
ÇALIŞTAY RAPORU
(3 EKİM 2025)

ÇALIŞTAY RAPORU

İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
ÇOK AMAÇLI SALON
3 EKİM 2025

ÇALIŞTAY: 10:00 – 12:00
PANEL: 14:00

KURULLAR

ONURSAL BAŞKAN

Prof. Dr. Fatih YILMAZ (Rektör)

ÇALIŞTAY BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet İNANIR (Dekan)

DÜZENLEME KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem YILMAZ

Arş. Gör. Muhammed Abdülhalik FAKİR

Arş. Gör. Sümeyra ÇİMEN

DAVETLİ KONUŞMACILAR

Prof. Dr. Ahmet İNANIR

Prof. Dr. Ali DURUSOY

Prof. Dr. Bekir ÖZÜDOĞRU

Prof. Dr. Emine ÖĞÜK

Prof. Dr. Enver BAYRAM

Prof. Dr. Ferruh ÖZPİLAVCI

Prof. Dr. Hakkı AYDIN

Prof. Dr. Halis DEMİR

Prof. Dr. Hasan ÖZER

Prof. Dr. Hilal ÖZAY

Prof. Dr. İbrahim BAYRAM

Prof. Dr. Kemal SAYLAN

Prof. Dr. Murat HANİLÇE

Prof. Dr. Ömer AYDIN

Prof. Dr. Recep ALPYAĞIL

Prof. Dr. Süleyman PAK

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Doç. Dr. Alper AY

Doç. Dr. Muhammet OKUDAN

Doç. Dr. Ramazan DİLER

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ERDEM

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp GÜR
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yusuf AKBAK
Dr. Öğr. Üyesi Yunus YALÇIN

SEKRETERYA

Arş. Gör. Asım KAYA
Arş. Gör. Fatih YİĞİT
Arş. Gör. Gonca DEDEMOĞLU
Arş. Gör. Mücahid TOPCU
Arş. Gör. Muhammed Abdülhalik FAKİR
Arş. Gör. Münevver GÜDENDEDE
Arş. Gör. Sümeyra ÇİMEN
Arş. Gör. Sümeyye TORUN
Arş. Gör. Sümeyye TURAN

TASARIM VE UYGULAMA

Doç. Dr. Ali YILDIRIM
ISBN:

Tokat, Aralık 2025

Kitabın telif hakları Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Taşlıçiftlik Yerleşkesi, 60250
Merkez/TOKAT

Tel: 0356 252 16 16 • Faks: 0356 252 16 25

İÇİNDEKİLER

KURULLAR	5
TAKDİM	8
1. MASA : MOLLA HÜSREV (Ö. 1480)	9
2. MASA: KEMALPAŞAZÂDE (Ö. 1534).....	12
3. MASA: KÂZÂBÂDÎ (Ö. 1750).....	26
4. MASA: KADIZÂDE MEHMED TAHİR EFENDİ (Ö. 1838).....	31
5. MASA: KARA HALİL EFENDİ (Ö. 1880)	36
6. MASA: MUSTAFA SABRİ EFENDİ (Ö. 1954).....	44
ÇALIŞTAY GÖRSEL ARŞİV.....	48

TAKDİM

İlim ve irfan geleneğimizin en köklü duraklarından biri olan Tokat, tarih boyunca yetiştirdiği âlimler, arifler ve devlet adamlarıyla medeniyetimizin inşasında müstesna bir rol oynamıştır. Osmanlı düşünce dünyasının ve hukuk sisteminin en üst makamı olan Şeyhülislamlık kürsüsünde Tokat menşeli isimlerin ağırlığı, bu kadim şehrin bir “ilim havzası” olma niteliğini perçinlemektedir. Elinizdeki bu rapor, 3 Ekim 2025 tarihinde gerçekleştirilen “Tokatlı Şeyhülislamlar Çalıştayı”nın ilmî çıktılarını, tartışmalarını ve gelecek perspektiflerini bir araya getirmektedir. Çalıştayımız; Osmanlı’nın kuruluş ve yükseliş dönemlerinden modernleşme sancılarının yaşandığı son yüzyıla kadar, imparatorluğun kaderinde ve ilmî dönüşümünde belirleyici olmuş altı önemli şahsiyeti odağına almıştır:

Molla Hüsrev: Osmanlı hukuk sisteminin ve usûl anlayışının metodolojik temellerini atan, Fatih Sultan Mehmed devrinin büyük müçtehid.

Kemalpaşazâde: 16. yüzyıl Osmanlı ilmiyesinin zirvesi; tarih, fıkıh ve edebiyat alanındaki devasa külliyyatıyla "Müftî-i Sakaleyn" (insanların ve cinlerin müftüsü) sıfatına mazhar olmuş dâhi bir âlim.

Kâzâbâdî: 18. yüzyılda şerh ve hâşiye geleneğini zirveye taşıyan, taşra kökenli olmasına rağmen payitahtta büyük bir ilmî otorite kuran velûd müellif.

Kadızzâde Mehmed Tahir Efendi: Modernleşme sürecinin en kritik dönemecinde, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması gibi tarihi bir kararın şer’î meşruiyetini tesis eden irade ve denge adamı.

Kara Halil Efendi: Klasik medrese eğitimi ile Tanzimat sonrası hukuk reformları arasında köprü kuran; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin hazırlanmasında teorik fıkıh otoritesi olarak yer alan büyük fakih.

Mustafa Sabri Efendi: İmparatorluğun son yıllarında hem ilmî hem de siyasî kimliğiyle çalkantılı bir döneme şahitlik eden, geleneği modernizme karşı savunma refleksiyle kaleme aldığı eserleriyle tarihteki yerini alan son dönem Osmanlı âlimi.

Bu çalıştay sadece biyografik birer anlatı sunmayı değil; bu isimlerin eserleri üzerinden Osmanlı entelektüel sisteminin metodolojik, epistemolojik ve siyasî temellerini günümüz araştırmalarıyla yeniden ilişkilendirmeyi hedeflemiştir. Raporda yer alan tespit ve öneriler; bu kıymetli mirasın tahkik edilerek neşredilmesi, dijitalleştirilmesi ve genç araştırmacılar için birer çalışma alanı haline getirilmesi yönünde somut bir yol haritası sunmaktadır.

Bu kıymetli çalışmanın hayata geçirilmesinde himayelerini esirgemeyen Onursal Başkanımız Rektör Prof. Dr. Fatih Yılmaz’a, düzenleme kuruluna, tebliğ ve müzakereleriyle katkı sunan değerli akademisyenlere ve raportörlerimize şükranlarımızı sunarız.

Bu raporun, ulema mirasımıza dair yapılacak yeni çalışmalara ışık tutmasını ve hayırlara vesile olmasını temenni ederiz.

Prof. Dr. Ahmet İNANIR

1. MASA: MOLLA HÜSREV (ö. 1480)

Moderatör:

Prof. Dr. Hakkı AYDIN

Müzakereciler:

Prof. Dr. Ferruh ÖZPİLAVCI, Prof. Dr. Hasan ÖZER, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ERDEM

Masa Raportörü:

Arş. Gör. Münevver GÜDENDEDE

1. Genel Çerçeve

Çalıştayın odak noktası, Osmanlı düşünce geleneğinin önde gelen isimlerinden Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) ilmî mirası, eserlerinin günümüz araştırmaları açısından taşıdığı değer ve bu mirasın çağdaş ilim anlayışıyla yeniden ilişkilendirilebilme imkânı olmuştur. Oturumlarda hem Molla Hüsrev'in klasik dönemdeki konumu hem de eserlerinin içeriksel tahlili üzerinden tarihsel, felsefî ve metodolojik değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Molla Hüsrev'in İctihat Risalesi ve Usûl Anlayışı

İctihât risâlesi, Molla Hüsrev'e ait altı adet usûl-i fıkıh eserinden biri olup içtihat, müctehitler, delâlet çeşitleri ve yoğunluklu olarak kıyas gibi konuları içeren ve veciz olmakla birlikte doyuruculuk özelliği de taşıyan önemli bir eserdir. Eserin yazılma gerekçesi, Fatih Sultan Mehmed'in maddî ve manevî ilimleri tamamladıktan sonra şer'î ilimleri ve müctehitlerin hüküm çıkarma metodunu öğrenme isteğiyle bu yönde bir eser yazılması talebinde bulunmasıdır. Usûl-i fıkıh eserlerinin telifine ağırlık veren Molla Hüsrev'in bu risâlesi, birkaç yönden anlam taşımaktadır. Risâle, hem Osmanlı'daki ilim dünyasının karakterini hem de Molla Hüsrev'in usûl anlayışını ve onun bu ilmî yapı içerisindeki kendine has yerini yansıtmaktadır. Aynı zamanda eser, Fatih Sultan Mehmed'in ilmi konulara iltifatını göstermekle o dönemin politik ve ilmî şahsiyetleri arasındaki ilişkiye ve devrin siyasetine ilmin önemli ölçüde tesir ettiğine dair güçlü bir örnek teşkil etmektedir.

3. Velâ Risâlesi

Molla Hüsrev'in ilmi kimliğine dair fikir sağlayan eserlerden biri Velâ risalesidir. Azat edilen köleyle hukuki bağı devam ettirmek anlamına gelen velâ, o dönemin problemli konularından biridir. Bu, Molla Hüsrev' döneminin aktüel meselelerine kayıtsız kalmadığına işaret etmektedir. İlgili risâle çok sayıda eleştiriye maruz kalmış, Molla Hüsrev bu eleştiriler içerisinde Molla Gürânî'ye (öl. 893/1488) cevap vermeyi tercih etmiştir. Mollâ Gürânî'nin reddiyesi, Molla Hüsrev'in Arapça dahi bilmediği ve yurtdışında bulunmadığı için söylediklerinin bir önemi olmayacağı türünden sert eleştiriler içermektedir. Molla Hüsrev'in reddiyeye reddiye niteliğindeki çalışmasında, Molla Gürânî'nin yaptığı bariz hatalardan da yola çıkarak hem usûl hem mantık açısından sağlam cevaplar ortaya koyulmuştur. Molla Hüsrev ve Molla Gürânî'nin karşılıklı reddiyeleriyle ilgili, bir kısmı Molla Hüsrev'i diğer bir kısmı Molla Gürânî'yi destekleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır.

4. Esâsü'l-İktibâs ve Fatih Sultan Mehmed devrinde tercüme hareketleri

Esâsü'l-İktibâs fi'l-Mantık, Nasîrüddîn et-Tûsî (öl. 672/1274) tarafından Farsça olarak kaleme alınan ve Fatih Sultan Mehmed'in emri üzerine Molla Hüsrev'in Arapçaya çevirdiği bir mantık eseridir. Oturumda bu çeviri çalışması, Fatih Sultan Mehmed'in bir politika olarak yürüttüğü karşılıklı tercüme hareketinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Zira o döneme bakıldığında İslami ilimler için Farsçanın da tıpkı Arapça gibi bir alet ilmi olduğu görülmektedir. Gerek Arapçadan Farsçaya, gerek Farsçadan Arapçaya çevrilen ilmi metinler yoluyla, insanların dil problemi yaşamadan ilmi konuları öğrenmesi hedeflenmiştir. Molla Hüsrev'in dışında Urnevî'ye ait Metâliu'l-Envâr adlı eserin Hızır Bey tarafından Farsçaya çevrilmesi, tasavvuf ilminin inşa edilmesine katkı sağlayan Miftâhu'l-Gayb adlı eserin Farsçaya yapılan çevirisi, Ali

Kuşçu'nun Farsça olarak kaleme aldığı matematik eserlerini Arapça olarak tekrar telif etmesi, o dönemdeki tercüme politikasını ve bunun ilmi hayatın canlanmasına sağladığı katkıyı öne çıkaran örnekler olarak gösterilebilir. Bu, önceden beri var olan ve Osmanlı tarafından da başarıyla tatbik edilen bir uygulamadır. Eserin isminde yer alan "iktibas", bilinen anlamı olan alıntı yapmak anlamında değil, mantık ilmine dayanarak yeni bilgiler elde etmeyi ifade etmek üzere "iktisap" anlamında kullanılmıştır.

Esâsü'l-İktibâs, ulemânın Farsçayı iyi bildiği zamanlarda başarılı bir Farsça ile telif edilmiş ve herkesin en hacimli biçimde mantık öğrenmesini sağlayan bir eserdir. Fatih Sultan Mehmed mantığı iyi bildiği için Molla Hüsrev'den bu önemli eserin çevirisini talep etmiştir. Tespit edilen -ikisi müellif hattı olmak üzere- sekiz nüshanın incelenmesiyle Molla Hüsrev'in aslını aratmayacak düzeyde başarılı bir tercüme gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Tercümedeki bu başarının nedenleri, Molla Hüsrev'in dil ve mantık alanlarına hâkimiyetinin üst düzeyde olması ve çeviriden önce eseri derinlemesine tahlil etmesidir. Bu sayede Molla Hüsrev eseri hiçbir anlam kaybına uğramadan, Arapça aslıyla birebir örtüşecek şekilde tercüme etmiştir. Diğer yandan Molla Hüsrev'in çalışması, dil sorununu aşmanın ötesinde Molla Hüsrev'in zihninden anlam yakalanması ve o anlamın "yeni bir lafız elbisesiyle süslenmesi" gibi katkılar sağlamıştır.

5. Değerlendirme ve Öneriler

Çalıştay sonunda, katılımcılar arasında bazı temel noktalar üzerinde fikir birliği oluşmuştur.

1. Tahkik ve Neşir İhtiyacı: Molla Hüsrev Osmanlı'yı etkileyen ileri seviye ilmi hakimiyete sahip bir isim olduğundan gerek usûl gerek fîrû tüm eserlerinin yeniden incelenmesi ve tahkik edilmesi, Molla Hüsrev'in ve onun döneminin ilmî mirasının yakından tanınması açısından önem arz etmektedir. Bunun özel bir örneği; oturumlarda üzerine konuşulan Velâ risalesidir. Dönemin aktüel meselelerine ve âlimlerin birbirleriyle geliştirdikleri ilmî bağa somut bir örnek teşkil eden Velâ risalesi ve risaleyle ilgili yapılan destekleyici yahut reddiye mahiyetindeki tüm eserlerin tahkiki için yapılacak bir proje çalışmasının, önemli bir ilmî katkı sağlayacağı ifade edilmiştir.

2. Tokat Merkezli Külliyyat Girişimi: Üniversite, belediye gibi kurumların imkanlarıyla ve hocaların teşvik edilmesiyle bir Molla Hüsrev külliyyatı oluşturmak, bu sayede Molla Hüsrev'in her yönüyle ilmî tanıtımını sağlamak, bu hedef doğrultusunda Tokat merkezli kurumlarla bu yönde iş birliğinde bulunmak üzerinde durulan bir husus olmuştur.

3. Yerli Düşünce Mirasına Dönüş: Oturumlarda ifade edildiği üzere; yerli ilmî müktesebâta kendi mensuplarının yönelmemesi durumunda dışarıdan oryantalist araştırmacılar kendilerine göre tasnifler ve teoriler ile buraya ait malzemeyi işlemektedir. Bu durum Müslüman araştırmacıları ilmî zenginlikten uzaklaştırmaktadır, bu nedenle yeri geldiğinde pozitif ayrımcılık yapmak, gerekli ölçüde "milliyetçi" bir tutumla yerli mirasa eğilmek ve uluslararası nitelikte çalışmalarla kendi ulemasını tanıtmak, bugünün araştırmacılarının bir sorumluluğudur.

4. Genç Araştırmacıların Teşviki: Toplantıda dile getirilen kayda değer hususlardan biri de araştırmacıların karşılaştığı maddi zorluklar olmuştur. Gerek Molla Hüsrev gerek diğer önemli alimlere dair çalışma yapmak isteyen araştırmacılara burs imkanı sağlamak, dijital ortamda bulunan yazma eserlere ücretsiz erişimi mümkün kılmak, yapılmak istenen projeler için bütçeler ayrılması ve bir bütün olarak mali desteği zorlaştıran tüm bürokratik süreçlerin daha kolay hale getirilmesi önerileri, toplantının önerilerindendir.

7. Sonuç

Çalıştayın genel çıktısı, Molla Hüsrev'in yalnızca bir fıkıh otoritesi değil; aynı zamanda mantık, dil, felsefe ve ahlak alanlarında derinlikli bir düşünür olduğu yönündedir. Onun eserleri, Osmanlı entelektüel sisteminin hem metodolojik hem epistemolojik temellerini anlamak açısından kilit önemdedir.

Bu doğrultuda alıştay, Molla Hüsrev'in düşünce mirasının bütüncül biçimde incelenmesi, metinlerinin gün yüzüne çıkarılması ve ağdaş ilim dünyasında yeniden değerlendirilmesi yönünde ortak bir bilinç oluşturmuştur.

2. MASA: KEMALPAŞAZÂDE (Ö. 1534)

Moderatör:

Prof. Dr. Halis DEMİR

Müzakereciler:

Prof. Dr. Ahmet İNANIR, Prof. Dr. Murat HANİLÇE, Prof. Dr. Enver BAYRAM, Doç. Dr. Alper AY, Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Masa Raportörü:

Arş. Gör. Gonca DEDEMOĞLU

1. Şeyhülislamın Hayatı

15 Mayıs 1469 yılında doğmuştur. Edirne, Tokat ve Amasya doğumlu olduğu ifade edilmektedir. Bursalı Mehmed Tahir, Tokat doğumlu olup menşeinin Edirne olduğunu ifade ederken, İsmet Pamaksızoğlu, Edirne’de yetişmesinin yanılgıya sebebiyet verdiği, ailesinin Tokat menşeli olduğu kanaatindedir. Osmanlı Devleti’nin yetiştirdiği önemli âlim ve müelliflerindendir. Tam adı Şemseddin Ahmed bin Süleyman’dır. Müderrislik, kazaskerlik ve şeyhülisamlık görevlerinde bulunmuştur. II. Bayezid’in lalalığını yapmış olan dedesi Kemal Paşa’dan dolayı Kemâlpâşâoğlu, Kemalpaşazâde veya İbn Kemâl olarak anılmıştır. Baba tarafından askeriye, anne tarafından ilmiye mensuptur. Büyük dedesi Hacı İbrahim Çelebi, II. Murad’ın divan kâtiplerinden olup 1438 yılında Amasya valiliğine getirilen Şehzade Mehmed’in defterdarlığını yapmıştır. Dedesi Kemaleddin Ahmed Paşa, Fatih Sultan Mehmed devri ulemasındandır; defterdarlık ve vezirlik yapmıştır. II. Bayezid’in Amasya’daki şehzadelik zamanında nişancısı ve lalalığı vazifelerinde bulunmuştur. Kemalpaşazâde ’nin babası Şücaeddin Süleyman Bey’dir. İstanbul’un fethine katılmış bir sancak beyidir. Süleyman Bey, II. Bayezid, Amasya valiliği görevini yürütürken, önce Amasya vilayeti merkez muhafızlığı görevini yerine getirmiştir. Ardından Tokat sancakbeyi olarak atanmıştır. Anne tarafından dedesi İbn Küpeli Muhyiddin Efendi, İran’dan Tokat’a gelmiş bir müderristir. 1463 senesinde kazaskerliğe atanmıştır. Bu bakımdan hem anne hem baba tarafından dönemin yüksek ailelerine mensup bir kökene sahiptir.

905/1499-1500 senesinde II. Bayezid’in çıktığı seferden zaferle dönmesi sonrasında Hadım Ali Paşa’nın aracılığı ile babası Süleyman Bey hapisten çıkmış ve Kemalpaşazâde ile birlikte Amasya’ya gitmişlerdir. Amasya’da iken amcazâdesi İbrahim Bey’in kızı ile evlenmiş ve bir müddet kayınpederinin evinde yaşamıştır. Hadım Ali Paşa’nın sadrazam ve Müeyyedzâde’nin Anadolu kazaskeri olması ile 908/1502-1503 senesinde İstanbul’a dönmüştür.

Şeyhülisamlık görevindeyken 2 Şevval 940/16 Nisan 1534 senesinde vefat etmiştir. Bununla birlikte ölüm tarihiyle ilgili çeşitli rivayetler vardır. Gelibolulu Mustafa Âli 940/1533 yılını işaret etmektedir. Âşık Çelebi 2 Şevval 941/6 Nisan 1535 tarihinde öldüğünü dile getirmektedir. Cenaze namazı Fatih Camii’nde eda edilmiştir. Kahire ve Mekke’de de gıyabi cenaze namazı kılınmıştır. Mezarı Edirnekapısı dışında yer alan Mahmud Çelebi Zaviyesi haziresinde bulunmaktadır. Mısır Kadısı Mehmed Bey mezarının etrafına taştan parmaklık ve set yaptırmıştır. Vasiyetinde dervişane bir şekilde cenazesinin kaldırılmasını, görkemli bir tören olmamasını istemiş ve mezarının da sade gösterişsiz olmasını istemiştir. Ayrıca malından fakirlere yardım edilmesini, yemek verilmesini ve ayırdığı para ile birisinin hac vazifesini ifa etmesini vasiyet etmiştir. Ölümünün ardından ilmüne dair söylenen şu söz ilmiye içindeki ağırlığını gösterir: “İrtehal-e’l-ulümü bi’l-Kemal (Kemal’le birlikte ilimler de öldü)”. Bilgisinin ve ilminin kuvveti ve şer’i meselelere getirdiği çözümler nedeniyle yaşadığı dönemde yegâne fetva makamı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Hatta bu anlayış kendisine farklı bazı sıfatların

verilmesine neden olmuştur: “Müfti-i Sakaleyn” (insanların ve cinlerin müftüsü), Müfti’l-Enam, İbn-i Sina-yı Rum ve Muallim-i Evvel (kendisi bu lakapla anılırken öğrencisi Ebu Suud Efendi de Muallim-i Sâni olarak anılmıştır).

Kemalpaşazâde ’nin İbrahim Çelebi adlı bir oğlu ve hamisi Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi’nin oğlu Abdülvehhab Efendi ile evlendirdiği Safiye Hatun adında bir kızı vardı.

İbn Kemal’e tarih, dil, fıkıh, tefsir, hadis, kelam, ahlak, felsefe ve tıp gibi birçok alanda 179-360 arasında eser nispet edilmiştir.

Nüktedan, mütevazı, gönlü bol, hazır cevap, mert ve açık sözlü olduğu kaydedilmiştir. Kazas-kerler, Beylerbeyi, Vezirler ve Defterdarlar ve Nişancıların birlikte kabullenmelerine rağmen, bir konuda tek başına direnerek kanunsuzluk gerekçesiyle reddi meşhurdur. İlmi tenkidleri de açık ve cesurane. Ancak Çivi-zâde diye bilinen Muhyiddin Şeyh Muhammed b. İlyas’ın (954/1547) tenkidine de hiç dayanmamıştır. Tağyiru’t-Tenkîh isimli eserine yapılan bu tenkitten dolayı Çivi-zâde’yi Padişah’a şikayetle hapsini sağlamış olmasına rağmen tatmin olamayarak ölümünü istediği ve Çivi-zâde’ye ayağını öptürerek hırsını yendiği nakledilir.

2. Hocaları

En önemli hocası Molla Lütfi’dir. Bununla beraber babası da dâhil birçok hocadan ders almıştır. Çocukluk ve ilk gençliğinde Amasya’da bulunduğu sırada bölgenin önemli âlimlerinden Şehizâde Abdî, Abdizâde Abdurrahman ve Yakupzâde Bahşî’den ders almıştır. Kuran-ı Kerim’i ezberlemiş, Arap ve Fars dili ve edebiyatı ile mantık gibi alanlarda farklı hocalardan ders almıştır.

Ümeradan ayrılıp ulemaya dâhil olmaya karar verdiğinde Mevlâna Lütfi’nin Edirne Darü’l-Hadisinde derslerini almış; bununla beraber Mevlâna Kestelli, Mevlâna Hatibzâde ve Mevlâna Muarrifzâde, Amasyalı Müeyyedzâde, Abdurrahman Efendi ve Germiyanlı Kasım Efendi gibi önemli hocalardan farklı konulardan ders almıştır.

3. Talebeleri

Müderrişliğinin gereği olarak önemli öğrenciler yetiştirmiş ve Osmanlı ulemasına katkıda bulunmuştur. Muhyiddin Mehmed b. Pir Mehmed, Sa’dî Sadullah Efendi, Muslihuddin Mustafa, Celalzâde Salih Çelebi ve Şeyhülislam Ebu’s-Suud Efendi yetiştirdiği öğrencilerinden öne çıkanlardır.

Bilinen diğer öğrencileri ise: Muhyiddin Mehmed, Şâni, Hasan Çelebi, Sa’dî Sadullah Efendi, Hidayetullah b. Bar Ali el-Acemî, Muhyiddin Muhammed b. Abdullah, Abdullatif Efendi, Kurbî (Emirşah), Abdülkerim Vizeli, Derviş Mehmed, Muhyiddin Muhammed b. Abdülkadir, Hasan b. Zeyneddin Muhammed b. Muhammed Şah el-Fenârî, Muslihiddin Mustafa b. Molla Seydi, Yahya Çelebi b. Emin Nureddin, Muhyiddin Muhammed b. Hüsameddin, Dursun b. Hacı Murad, Muhyiddin Muhammed b. İbrahim, Abdülvehhâb b. Abdurrahman, Lealî, Celâl-zâde Salih Çelebi, Taceddin İbrahim, Molla Muhammed, Alâeddin Ali Manavgadı, Muhammed b. Muhyiddin b. eş-Şeyh Tavrud, Muhammed b. Abdevehhab b. Abdülkerim, Mehmed b. Abdülvehhab, Mustafa b. Ali, Molla Bâli, Şeyh Hasan Zarlfî, Ebussuud b. Şeyh Muhyiddin Mustafa el-İmadî, Perviz Efendi (Molla Perviz), Sihri, Zuhurî, Selmân, Cevânî, Mısır Kadısı Mehmed Bey’dir.

4. Memuriyetleri

Erken yaşlarda askerî sınıfa dâhil olmuş ve kendisine zeamet verilmiştir. II. Bayezid’in hassa bölüğüne katılmış ve bu görevde iken Edirne’ye gitmiştir. II. Bayezid’in bir seferinde vüzeradan Halil oğlu İbrahim Paşa’nın meclisinde dönemin ünlü akıncı beylerinden olan Evrenos oğlu Ahmed Bey’in hazır bulunduğu bir ortamda yaşanan bir hâdise onun hayatının seyrini değiştirmiştir. Evrenos oğlu Ahmed Bey gibi bir ümera meclisine oturmuşken otuz akçe yevmiyesi olan Filibe müderrişisi Mevlâna Lütfi adlı bir şahıs dervişane bir kıyafet ile dâhil

olmuş ve Ahmed Bey'in üstünde bir mevkide oturmuş ve hazır bulunanların hepsinin hürmetiyle karşılaşmıştır. Kemalpaşazâde bu hadise üzerine büyük bir şaşkınlık yaşamış ve neticede ilim alanındaki bir mertebenin dünyevî tüm mertebelerden üstün olduğu kanaat getirerek askerî sınıfı terk ederek ulema sınıfına geçmiştir. İsmet Parmaksızoğlu bu geçiş olayının 897/1492 yılında İbrahim Paşa'nın vezir-i saniliği zamanındaki Arnavutluk seferi sırasında ordunun Filibe'ye geldiği günlerde olmuş olabileceğini belirtmektedir.

Bu arada çok sayıda hocadan dersler almıştır. Eğitiminden sonra Edirne Âli Bey (Taşlık) Medresesi ve Üsküp Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir. Tevârih-i Âl-i Osmân'ın Farsça yazılması yönünde bir görevlendirme yapıldıktan sonra Türkçe bir Tevârih-i Âl-i Osmân yazma görevi hâmisî Müeyyedzâde'nin önerisi ile 30 bin akçe tahsis edilerek Kemalpaşazâde'ye verilmiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî bu görevi aldığı anda Kemalpaşazâde'nin fakirlik çektiğini söylemekte olup görevinde 10 bin akçe aldığını aktarmaktadır. Franz Babinger, bu görevi ifa etmek için Sofya ve Dupniçe'de dönüşümlü olarak ikamet ettiğini söyler. Fakat Âşık Çelebi bu görev sırasında Üsküp Medresesinde görevlendirildiğini söylemektedir.

Bu işten sonra sırasıyla Edirne Halebî Medresesi, Üç Şerefeli Medrese, İstanbul Sahn-ı Seman Medresesinde müderrislik yapmıştır. 917/1511-1512 yılında yeniçerilerin isteği ile hamisi Anadolu Kazaskeri Müeyyedzâde görevinden alınmış ve Kemalpaşazâde Sahn-ı Seman müderrisliğinden azl edilip Edirne Sultan Bayezid Medresesine görevlendirilmiştir.

Yavuz Sultan Selim döneminde Safeviler'e karşı Şah İsmail inancını eleştirmiş ve Şiilere karşı savaşın cihad sayılacağı yönünde yazdığı risale ile ünü artmıştır. Sırasıyla 921/1515 yılında Edirne kadılığı 922/1516 yılında Anadolu Kazaskerliği görevine getirilmiştir. Bir sene sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılmıştır. Buradayken Mısır Beylerbeyi olarak tayin edilen Hayır Bey'e yardımcı olarak Mısır tahririnde görev almıştır. Bu sefer sırasında kısa bir müddet yürüttüğü Anadolu Kazaskerliği görevinden alınmış ancak görevi sonra iade edilmiştir.

Anadolu'ya dönüşte Karaman'ın tahriri ile görevlendirilmiştir. Anadolu Kazaskerliği görevinden azledilip Edirne Darü'l-Hadis Müderrisliğine 100 dirhem yevmiye ile görevlendirilmiştir. Sonrasında 928/1522 yılında Edirne Sultan Bayezid Medresesinde görev yapmış, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı devrinde 932/1526 yılında Şeyülislam Zenbilli Molla Alaeddin Âli Cemalî'nin vefatıyla Şeyhülislamlık makamına getirilmiştir.

5. Eserleri

İbn Kemal'in birçok eseri vardır. Fıkıh tefsir, hadis, hukuk, şiir, inşa, kelam, mantık, tasavvuf, felsefe, dil, tarih, tıp gibi alanlarda eser vermiştir. Toplam eser sayısı hakkında araştırmacılar arasında görüş birliği yoktur.

İlim hayatına geç başlamasına rağmen bu kadar fazla eser kaleme alması bir ekip çalışmasının ürünü olsa gerektir. Fakat çalışmalarının önemli bir kısmı küçük risaleler halindedir. Tefsiru İbn Kemal Paşa diye Saffât suresine kadar yaptığı, buna Mülk, Naziat ve Tarık surelerini de eklediği kapsamlı bir tefsiri vardır. Kur'an'a dair tamamlanmamış bir tefsirinin yanında Risâle fî Tefsir-i Ayeti'l kursi, Risâle fî Mugayyebati'l-hams, Risâle Mürettebetün fî Tefsiri aşrı ayâtın beyyinâtin fî ahvai'l-haşr vemâ fihi min ahvâli'l-ma'ser, Risâle fî Tefsiri Sureti'l-fecr, Risâle fî Tefsiri Sureti'l-mülk, Risâle fî Sureti'n-nebe gibi küçük tefsir çalışmaları da mevcuttur.

Hüseyin Nihal Atsız 209, Abdülkadir Özcan 200 civarı, Şamil Öçal 230, Yekta Saraç 200, Cemil el-Azm 214, Brockelmann 179, Âşık Çelebi, Riyazî Muhammed Efendi, Bursalı Mehmed Tahir, Hüseyin Ayvansarayî ve Necdet Öztürk-Murat Yıldız 300 civarında eseri olduğunu öne sürmüştür. Taşköprülüzâde yalnız risalelerinin sayısının 100'e yakın olduğunu dile getirmiştir. Eserlerini Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde kaleme almıştır. Hüseyin Nihal

Atsız Kemalpaşazâde 'nin eserlerini yazıldığı dillere göre tasnif etmiştir. Türkçe 19, Farsça 7 ve Arapça 183 eseri tespit etmiştir. Bunları da alanlarına göre tasniflemiştir. Kur'an'a ait 12, Hadis 8, Hukuk 43, Felsefe 50, Edebiyat 22, Mantık 8, Tasavvuf 2, Ahlak 2, Ansiklopedik 7, Arap dili ve grameri 21, Fars dili ve grameri 2.

Türlü konular 6 olarak belirlemiştir. Onun tarih alanında verdiği başlıca eser Tevârih-i Âl-i Osman'dır (Bkz. Ek1-Dosya).

Ayrıca masa müzakeresinde atıfta bulunulan 114 risalesi de tespit edilmiş ancak raporun kapsam sınırlarını aşacağından bu risalelere burada yer verilmemiştir.

6. Yaşadığı Dönemin Siyasi- Sosyal Şartları

Osmanlı Devleti'nin fetihlerle sınırlarını genişlettiği bir dönemde yaşamıştır. İçerde Şii isyanları gibi, dışarda yapılan fetihlerle birlikte birçok sorunla karşı karşıya kalınan bu dönemde sosyal yapı, daha önceki yıllara göre güçlüdür. Ekonomik yönden de yeni fetihlerle beraber devletin güçlenmeye devam ettiği bu dönem, Osmanlı Devleti'nin siyasî, dinî ve entelektüel yapısında derin dönüşümlerin yaşandığı; İbn Kemal'in (Kemalpaşazâde) de bu dönüşümün hem tanığı hem de yönlendiricisi olduğu bir çağdır. Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarını kapsayan bu dönemde, II. Bayezid'in Cem Sultan'la giriştiği taht mücadelesi iç huzuru bozmuştur. Doğuda Şah İsmail liderliğindeki Safevî Devleti'nin yükselişi, Osmanlı Devleti için hem siyasî hem mezhebî bir tehdit oluşturmıştır. Bu şartlarda İbn Kemal, devletin dinî otoritesi olarak hem siyasî düzeni hem de mezhebî istikameti koruyan bir ilmi-siyasi kimlik kazanmıştır.

Yavuz Sultan Selim, Trabzon valiliği döneminde Safevî tehlikesinin farkına varmış ve tahta geçtiğinde bu tehdidi ortadan kaldırmayı öncelikli hedef haline getirmiştir. İbn Kemal'in "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde der Hakk-ı Kızılbaş" adlı eseri, Osmanlı siyasetini meşrulaştıran teolojik bir temel oluşturmuş; Şah İsmail ve taraftarları, sapkın bir topluluk olarak nitelendirilmiş ve onlara karşı savaş "farz-ı ayn" kabul edilmiştir. Bu fetva, Çaldıran Savaşı (1514) öncesinde Osmanlı ordusunun manevî gücünü pekiştirmiş; aynı zamanda devletin Sünnî kimliğini daha katı bir doktriner forma dönüştürmüştür. Böylece İbn Kemal'in fetvaları, Osmanlı Sünnîliğinin ideolojik çerçevesini inşa eden bir araç haline gelmiştir.

İbn Kemal'in rolü yalnızca Safevî meselesiyle sınırlı kalmamış; Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi (1516–1517) sırasında da belirleyici olmuştur. Memlûklularla savaşın meşruiyeti tartışıldığında, İbn Kemal Kur'an ayetlerine dayanarak savaşın kaçınılmaz olduğunu savunmuş ve zaferin ilahî bir takdirle gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Bu, Osmanlı siyasetinde fetvanın yalnızca dinî değil, stratejik bir araç olarak da işlev gördüğünü gösterir. Mercidâbık ve Ridaniye zaferlerinden sonra Mekke ve Medine'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesi, Yavuz'a "Hâdimü'l-Haremeyn" unvanını kazandırmıştır. İbn Kemal bu süreçte hem danışmandır hem de fetva otoritesi olarak görülmektedir.

XVI. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Osmanlı toplumu, tarıma dayalı köylüler, konar-göçer Yörükler ve şehirli zanaatkarlarla geniş bir toplumsal çeşitliliğe ulaşmıştır. Bu farklı yaşam biçimleri, mülkiyet ve sosyal düzen sorunlarını doğurmuş; fetvalar kamu düzenini koruma amacıyla devreye girmiştir. Şehirlerdeki kültürel çeşitlilik, çok dinli bir yapıyı beraberinde getirmiş; Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler belirli hukukî sınırlar içinde bir arada yaşamıştır. Ancak bu ortam, zaman zaman dinî tartışmaları da doğurmuştur. Molla Kâbız'ın Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğu iddiası üzerine yargılanması, İbn Kemal'in ilmi otoritesini öne çıkarmış; onun fetvasıyla zındıklıkla suçlanıp idam edilmesi, Osmanlı Devleti'nde dinî sınırların ulemâ eliyle korunmasının tipik bir örneği olmuştur.

Toplumda artan rüşvet, içki, afyon kullanımı ve ahlaki çözülme gibi sorunlar, İbn Kemal'in fetvalarında toplumsal düzeni koruma yönünde sert tedbirlerle ele alınmıştır. Aynı

dönemde tarikatlar, hem manevî rehberlik hem de siyasal etkileriyle gündeme gelmiştir. İbn Kemal, sahih tasavvuf yoluna karşı çıkmamış; ancak şeriat dışına çıkan, raks ve deverânî ibadet haline getiren, halkı sömüren veya ilmi küçümseyen sahte şeyhlere karşı mücadele etmiştir. Halvetî tarikatı gibi devlete bağlı ve dua eden grupların ise tekfir edilemeyeceğini belirterek, tasavvufa dengeli bir yaklaşım geliştirmiştir.

Hayatının ilerleyen dönemlerinde İbn Kemal'in tasavvufa bakışı yumuşamış, Şeyh İbrahim Gülşenî ve Sümbül Sinan gibi sûfilerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bu, onun eleştirilerinin tasavvufun özüne değil, dinî ve siyasî istismara yönelik olduğunu gösterir. Osmanlı Devleti'nin Safevî tehdidine karşı Sünnî-Halvetî çizgiyi desteklemesi de İbn Kemal'in fetvalarına siyasî bir derinlik kazandırmıştır. Sonuç olarak, İbn Kemal'in fetvaları XVI. yüzyıl Osmanlısında dinî ve siyasî istikrarın dayanağı olmuş; ulemânın devletle bütünleşerek toplumsal düzenin, Sünnî kimliğin ve ilmî otoritenin koruyucusu konumunu güçlendirmiştir.

7. Yaşadığı Dönemin Hukukî Yapısı (Şer'î ve Örfî Hukuk)

İbn Kemal'in ulemaya dahil olduğu dönemde Osmanlı Devleti'nde hukuksal yapı güç kazanmıştır. İbn Kemal, cesur bir şekilde verdiği fetvalarla Osmanlı Hukuku'nda bir inisiyatif almıştır. Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebi Hanefîlik'ti ve bu tercih, önceki Türk-İslâm devletlerinin geleneğini sürdürüyordu. Hanefî mezhebi, Irak'tan başlayarak Anadolu, Balkanlar ve geniş İslâm coğrafyasında yayılmış; Osmanlı Devleti'nde kadılar ve müftüler fetva ve hükümlerini bu mezhebe göre vermekle yükümlü tutulmuşlardı. Ancak XIV. ve XV. yüzyıllarda ihtiyaç duyuldukça diğer mezheplerin görüşlerinden de yararlanıldığı görülür.

Yavuz Sultan Selim döneminde hukuk düzeninde yeni yapılanmalara gidilmiş; "Arap ve Acem Kazaskerliği" kurulmuş, fethedilen Mısır ve Suriye bu sisteme dâhil edilmiştir. Başlangıçta mahkemelerde dört mezhebe mensup kadıların görev alması emredilmişken, 1537'den itibaren mezhep geçişi (teşeffü') yasaklanmış ve yalnızca Hanefî mezhebinin uygulanması zorunlu hale getirilmiştir.

İbn Kemal, bu resmî çizgiye bağlı kalmakla birlikte, mutlak mezhep taassubuna karşı çıkmıştır. Zaruret hâllerinde diğer mezheplerin hükümlerinden yararlanılabileceğini savunmuş; örneğin, nafakasız kalan bir kadının Hanefî hükmüyle boşanamadığı durumda Şafîî görüşüne göre evlenmesini caiz görmüştür. Bunun yanı sıra, Hanefî bir kişinin başka mezhepten bir imamın arkasında namaz kılmasını da, Hanefî'ye göre namazı bozucu bir fiil yoksa câiz saymıştır.

İbn Kemal mezhep farklılıklarını düşmanlık nedeni değil, dinî içtihat çeşitliliği olarak değerlendirmiştir. Bir kimsenin kendi mezhebini "hak", diğerlerini "sevaba yakın ama hatalı" görmesini doğal karşılamış; diğer mezhepleri bütünüyle "batıl" ilan edenlere de bir yaptırım öngörmemiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde Hanefîlik resmî mezhep olarak egemenliğini sürdürürken, İbn Kemal mezhepler arası esnekliği zaruret ilkesine dayandırarak hukukta dengeleyici bir yaklaşım geliştirmiştir. Onun bu tutumu, Osmanlı hukuk geleneğinde hem istikrarı hem de adaleti koruyan bir ilmî-amelî çizgi oluşturmuştur.

8. Osmanlı Hukukuna Katkıları (Varsa Günümüze Ulaşan Fetvaları)

İbn Kemal, klasik İslâm hukuk geleneğini sistematik bir şekilde Osmanlı devlet yapısına uyarlayan âlimlerin başında gelir. Onun çalışmaları, Osmanlı hukuk düşüncesinin kurumsallaşması açısından belirleyicidir. İbn Kemal'le birlikte, şeyhülislam fetvaları, devletin kanun yapım sürecinde dikkate alınan resmî hukukî belgeler haline gelmiştir. İbn Kemal, Osmanlı tarihinin fetihler döneminde dört güçlü padişah devrinde yaşayan ve ilim dünyasında önemli bir yere sahip bir âlim olarak, fetvaları ve görüşleriyle toplumun çeşitli problemlerine çözüm aramıştır. Özellikle finansman, para vakıfları, faiz ve tefecilikle ilgili düzenlemeler

yaparak sermaye ihtiyacını karşılamış ve anlaşmaların şeffaf olmasını sağlamıştır. Ayrıca dinî görevlerin aksamasını önlemek için Kur'an okuma ve hatim işlerinde ücret yerine "vazife", "sıla" ve "sadaka" kavramlarını önererek toplumsal düzeni gözetmiştir.

Fetva verirken yöntem ve kaynaklar, esasen müftünün ilmî yeterliliğine bağlıdır. İdeal müftü müçtehit olmalıdır; müçtehit olmayan müftü ise yalnızca müçtehitlerin fetvalarını nakleder. Osmanlı Devleti'nde müftüler, taklit ve duraklama döneminde ortaya çıkmış zengin bir hukuk külliyyatını devralmış ve fetvalarını mezhep hukukçularının görüşlerine dayandırmıştır. İbn Kemal'e göre müftü, mevcut mezhep görüşlerinden en uygun olanını seçmeli, fetvanın kaynağını ve insanların hangi ihtiyacına cevap verdiğini bilmelidir. Bazı fetvalarında doğrudan kaynaklara atıfta bulunur.

İbn Kemal, fetva usûlünü Hanefî mezhebi içinde fakihlerin tasnifiyle açıklar. Taklit döneminde fakihler, meseleleri doğrudan Kur'an, sünnet, icma ve kıyas yerine önceki mezhep hukukçularının görüşlerinden çözmüştür. Mezhep içinde aynı meselede farklı ve çelişkili görüşler olabilir; bu da müftülerin tercihte zorlanmasına yol açmıştır. Bu nedenle önceki hukukçuların mezhep içindeki yerlerini bilmek, tercihte kolaylık sağlar. Örneğin vakıf meselelerinde "çocuğuma vakfettim" veya "çocuklarıma vakfettim" gibi ifadelerin kapsamı farklı yorumlanmıştır; İbn Kemal, bu farklılıkları ve gerekçelerini değerlendirerek fetvasını kadıya bırakmıştır.

İbn Kemal'e göre bir mezhebi taklit eden müftü, tercih yaparken fakihlerin rivayetteki mertebesi ve tabaka içindeki konumunu bilmelidir. Bu bağlamda İbn Kemal, fetvasını gerekçelendirmek için fakihleri yedi tabakada tasnif etmiştir:

Dinde Müçtehit Olanlar: Kur'an, sünnet, icma ve kıyastan doğrudan hüküm çıkaran mezhep imamları.

Mezhepte Müçtehit Olanlar: Mezhep imamının kaidelerine bağlı olarak içtihat eden talebeleri.

Meselede Müçtehit Olanlar: Mezhep imamından nakil olmayan meselelerde içtihat eden fakihler.

Tahric Yapanlar: Taklit ehli olup kaynaklardan rivayetleri açıklayanlar.

Tercih Yapanlar: Farklı rivayetler arasında uygun olanı seçenler.

Temyiz Yapanlar: Zayıf ve güçlü rivayetleri ayırabilen müellifler.

Sırf Mukallitler: Rivayetleri ayırt edemeyen ve taklit eden kişiler.

İbn Kemal'in bu tasnifi, Hanefî mezhebi içinde temel bir kaynak olarak kabul görmüş ve sonraki Osmanlı hukukçuları tarafından benimsenmiştir.

9. Ulema-Siyaset İlişkisi

İbn-i Kemal, ulemanın siyasette etkin olmasının devletin ayakta kalmasına ve işleyişinin doğru istikamette yürümesinde gerekli olduğu düşüncesindedir.

Osmanlı sultanları, şer'î hukukun izin verdiği sahalarda, fıkıh kitaplarına bakmadan ve şeyhülislâmlardan fetva almaya gerek duymadan, kendi idârî yetkililerinin önerileriyle kanun ve nizamlar koyabilmekteydi. Fetvalar ise pratikte sultanın onayıyla resmî görüş niteliği kazanıyordu. İbn Kemal'in kaleme aldığı fetvalar da bu kapsamda, sultanın istekleri doğrultusunda resmi nitelik kazanmıştır. Fetvalar, hem devletin eylemlerini hukukileştirme hem de halkın geleneklerini ve ibadetlerini düzenleme işlevi görüyordu.

İbn Kemal, sosyal hayatı dikkate alarak halkın âdetlerini hukuk dışı ilan etmemiş, sultanın izniyle gerçekleşen uygulamaları meşru saymıştır. Örneğin, “nevruz” gibi bayramlar sultanın onayıyla kutlandığında dinen bir sakınca görülmemiştir.

Tasavvuf ve tarikatlar söz konusu olduğunda, Osmanlı Devleti tarikatların kontrol altında olmasına önem vermiş, devletle uyumlu tarikatlara daha hoşgörölü, muhalif tarikatlara ise katı yaklaşmıştır. Fetvalarda sultana yakın tarikatlar ayrımcı şekilde korunmuş, resmî kabul görmeyen gruplar için ise yaptırımlar öngörölmüştür.

Siyasi açıdan da fetvalar, devletin menfaatleri doğrultusunda yönlendirilmiş, örneğin Şiîlerin tekfiri ve savaş meselelerinde sultanın iradesini destekleyen fetvalar verilmiştir. İbn Kemal, sultanın meşru savaş ve yönetim politikalarını hukuki olarak temellendirmiştir.

İbn-i Kemal iktisadi uygulamalarda da fetvalarıyla sosyal ve devlet ihtiyaçlarını gözetmiştir; örneğin “muamele-i şer’iyye” yoluyla yapılan faiz işlemlerini onaylayarak ekonomik zorunluluklara çözüm getirmiştir. Hukukçular, sosyal ve ekonomik gerçeklikleri göz önünde bulundurmadaıklarında başarısız olmuş, yöneticiler ise kanunların şer’î esaslara uygunluğunu kontrol ederek uygulamaları denetlemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâmlık ve fetvalar hem dini hem hukuki bir otorite olarak sultanın iradesi ve devletin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş, sosyal düzeni ve devletin siyasî çıkarlarını destekleyen bir araç olmuştur.

Özetlemek gerekirse İbn Kemal, Osmanlı Devleti’nde ilim, fetva ve devlet yönetiminin birbirini tamamlayan unsurlar olduğuna inanmış; din adamlarının siyasette etkin olmasının, hem devletin ayakta kalması hem de toplumun düzeninin sağlanması için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Fetvaları, sultanın iradesini destekleyen ve sosyal ile ekonomik ihtiyaçları gözetten araçlar olarak hem hukuki hem de toplumsal düzeni sağlamak amacıyla kullanılmıştır; halkın âdetleri ve ibadetleri sultanın izniyle meşru sayılmış, tarikatlar ve toplumsal gruplar devlet politikalarına göre denetlenmiştir. Devletin güçlü ve adaletli yönetilebilmesi için İbn Kemal, iyi eğitilmiş, yetenekli liderler, sağlam mali kaynaklar, disiplinli bir ordu ve dinin doğru şekilde yayılması gibi unsurların şart olduğunu, aksi hâlde iç ve dış tehditler karşısında ülkenin güvenliğinin tehlikeye gireceğini belirtmiştir.

10. Siyasi Tartışmalardaki Rolü

Osmanlı toplumunu ve devletini ayakta tutma adına buna zarar verebilecek her türlü anlayışa ve oluşuma karşı durmuş ve çok sert fetvalar yayınlarak görüşünü dile getirmiştir.

11. İlmiyedeki Yeri

İbn Kemal (Kemalpaşazâde) sadece bir müfessir, fakih veya tarihçi değil, aynı zamanda Osmanlı ilmiyesinin en güçlü ve dönüştürücü simalarından biridir.

Onun ilmiyedeki yeri, Osmanlı ilim hiyerarşisinin olgunlaşması, şeyhülislâmlık kurumunun yükselmesi ve medrese sisteminin kurumsallaşması açısından belirleyici olmuştur. İlmi çevrede saygı duyulan birisidir. Hatta bazıları onu Osmanlı Devleti’nde tefsir deyince ilk akla gelen Ebüssuûd Efendiden tefsir alanında dahi önde görürler.

12.Fıkıh, Kelam, Hadis, Tefsir ve Tasavvufa Dair Görüşleri

Fıkıh, Kelam, Hadis, Tefsir ve Tasavvufa dair görüşleri Hanefî mezhebini taklit etmekle birlikte bazı meselelerde tahric içtihadında bulunduğu dirayet ağırlıklı tefsirinde Hanefî-Maturidî çizgide yer almıştır. Mutezile ve Şia’ya eleştiriler yöneltmiştir. Fıkhi yorumlarında ise temelde Hanefî anlayışı savunmasına rağmen hiçbir zaman taassup ehli olmamış ve farklı mezheplerin görüşlerine yer vermiştir.

Tefsirinde kısa-öz açıklamalara yer vermiş, ayet ve hadislerin yanı sıra şiir, edebiyat ve edebi sanatları da ihmal etmemiştir.

12. Öneriler- Temenniler

-Çalıştay müzakeresi sonucunda akademik çalışmalar ve araştırmalar, eserlerinin yeniden neşri, dijitalleştirilmesi ve tahkiki ile İbn Kemal'in isminin akademik ve gündelik bağlamda da dolaşıma girmesine yönelik şu önerilerde mutabık kalınmıştır:

-İbn Kemal'in eserlerinin tam bir tespitinin yapılabilmesi için geniş kapsamlı bir bibliyografya çalışması projelendirilmeli; bu çalışma Tefsir, Fıkıh, Hadis, Tasavvuf ve Edebiyat alanlarında uzman akademisyenler tarafından yürütülmelidir. Her alanda ilgili çalışmalar hem akademisyenler hem de öğrencilerin tez çalışmaları için planlanmalıdır.

-İbn Kemal ile ilgili akademik bir gelenek oluşturulmalı, doktora seviyesindeki öğrencilere bu konuda araştırma yapma ve projeler geliştirme konusunda gerekli yönlendirmeler yapılmalıdır.

-Tevarih-i Âli Osman isimli eseri, farklı basım niteliklerine sahip olsa da, tek bir usul ve yöntemle yayıma hazırlanıp tek parça olarak neşredilmelidir. Bu projenin planlanması ve yürütülmesinde ilgili akademisyenler sorumluluk almalıdır. Yapılacak bir proje ile Tevarih-i Âli Osman'ın matbu harflere dönüştürülmesi, transkripsiyonlarının tam transkripsiyon kurallarına göre gerçekleştirilmesi ve son olarak günümüz Türkçesine sadeleştirilmesi sağlanmalıdır.

-Tokat İlmîyat dergisi “İbn Kemal Özel Sayısı” hazırlamalıdır.

-İbn Kemal'in isminin akademik dolaşıma girmesi için bir web sitesi oluşturularak eserleri dijital ortama aktarılmalı ve ilgili çalışmalara da en azından isim olarak yer verilmelidir. Bu meyanda yazma eser kütüphanelerinde bulunan İbn Kemal'in eserleri ve hakkında yazılmış eserlerin dijital kopyaları İslami İlimler Fakültesi kütüphanesine kazandırılmalıdır.

-Tokat İslami İlimler Fakültesi Kütüphanesi “İbn Kemal Kütüphanesi” olarak adlandırılmalı; fakülte amfileri ve kütüphanelerine Tokatlı şeyhülislamın isimleri verilmelidir. TOĞÜ Kütüphanesi'nde ilahiyat kitaplarının olduğu kısım veya İlahiyat Fakültesi kitaplığı Şeyhülislam Kemalpaşazade adına düzenlenmeli ve ilgili kitaplıkta Kemalpaşazade'nin tüm yazmaları toplanmalıdır; tüm yazmalar içerisine Türkiye ve yurtdışındaki kaynaklar da dâhil edilmelidir.

-Fakültede İbn Kemal'in ismi bir öğrenci kulübüne veya akademik araştırma merkezine verilerek sembolik katkı sağlanabilir.

-Osmanlı şeyhülislamının isimlerinin verildiği okullarda tanıtımları sağlanmalı, öğrencilere ve akademik personele bu konuda farkındalık kazandırılmalıdır.

-İbn Kemal'in siyaseten üstlendiği görevlerde nasıl bir tavır sergilediği ortaya konarak, ulema-siyasetçi ilişkisi ve bu ilişkide nasıl davranılması gerektiğine yönelik akademik çalışmalar yapılmalıdır.

-İbn Kemal'e ait bulunan yazma eserler tahkik edilmeli ve bilimsel olarak yayınlanmalıdır.

-Devletin ve toplumun ihtiyaçlarını gözetken İbn Kemal'in yaklaşımı, hem tarihi hem de günümüz bağlamında değerlendirilerek akademik alanda tartışılmalıdır.

Ek1: Tevârih-i Âl-i Osman Bahsi:

Hazırlayan: Prof. Dr. Murat Hanılçe

1-Tevarih-i Al-i Osman’a Dair Bibliyografik Bazı Eserler

Öge, Furkan Ramazan. “16. Yüzyıl Osmanlı Şeyhüslâmlarından Kemalpaşazâde’ye Dair İlmî-Akademik Literatür ve Değerlendirmesi”. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20 (2021), 321-354. Bu yayında Tevarih-i Al-i Osman iki yerde geçiyor. Birincisi Şerafettin Severcan’ın 1991 tarihli X Defterle alakalı doktora çalışması. İkincisi de Çağlar Saygan’ın 6. Deftere ait Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi’nde 2020’de yaptığı transkripsiyona dayalı yüksek lisans tezidir.

Ménage, V. L. “MS Fatih 4205: An Autograph of Kemālpashazāde’s Tevārīkh-i Âl-i ‘Othmān, Book VII”. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London 23/2 (1960), 250-264. Menage’in 7. defterden yola çıkıp hazırladığı bu yazıda oldukça kıymetlidir.

Ahmet Uğur, Kemalpaşazâde’nin Tevârihi Âl-i Osman’ının 8. cildini dört kısım halinde belirli aralıklarla makale şeklinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’nde yayımlamıştır. En son yayınından on yıl sonra da bu çalışma Türk Tarih Kurumu’nda kitap olarak basılmıştır.

2-Kemalpaşade’nin Tarih Alanında Verdiği Eserler

Tevârih-i Âl-i Osmân adlı 10 ciltten oluşan eseri en çok bilinen ve takdir gören eseridir. V. defter kayıp olmakla beraber VI. ve IX. Defterin bazı kısımları eksiktir. İbn Kemal, İbn Kemal Tevârih-i Al-i Osman I. Defter, Haz. Şerafettin Turan TürkTarih Kurumu, Ankara 1991; İbn Kemal, Kemal Paşa-Oğlu Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal Tevârih-i Al-i Osman II. Defter, Haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991; Kemalpaşazâde (İbn Kemal), Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Tevârih-i Al-i Osman III. Defter, Haz. Abdullah Satun, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2014; İbn Kemal (Kemalpaşazâde), İbn Kemal (Kemalpaşazâde) Tevârih-i Al-i Osman IV. Defter, Haz. Koji İmazawa, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000; İbn Kemal, İbn Kemal Tevârih-i Al-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon), Haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991; Kemal Paşa-Zâde, Kemal Paşa-Zâde Tevarih-i Al-i Osman X. Defter, Haz. Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996. Çağlar Saygan ise 6. Ve son defteri 2020 yılında transkript etmiştir.

3-Tevarih-i Al-i Osman’a Dair

Kemalpaşazâde’nin on ciltten oluşan mensur Osmanlı tarihidir. Eserde ara ara manzum kısımlar da bulunmaktadır. Kemalpaşa-zâde Edirne’de Ali Bey Medresesi’nde müderrislik yaptığı sırada Sultan II. Bayezid (ö. 1512)’in Türkçe Osmanlı tarihi yazılması emri üzerine eser kaleme alınmıştır. Kemalpaşa-zâde, kendisine verilen bu görev gereği ilk sekiz Osmanlı padişahına birer defter tahsis ederek oluşturduğu defterleri 1511’de Sultan II. Bayezid’e sunmuştur. I. Süleyman (ö. 1566)’ın tahta çıkışından sonra Kemalpaşa-zâde 1522 yılında Edirne’de Sultan Bayezid Medresesi’nde, iki yıl sonra İstanbul’da Fatih medreselerinin birinde görev almıştır. Müellif bu görevde iken Sultan Süleyman’ın isteği üzerine tarih yazım işine devam etmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 1527 (Mohaç Seferi)’ye kadar olan süredeki -çoğunlukla siyasi tarihe ilişkin- olayların kronolojik olarak anlatıldığı bir eser meydana gelmiştir. Kemal Paşa-zâde kendisinden önce kaleme alınan tarih kitapları ve sözlü kaynaklardaki bilgileri değerlendirip kendi kanaatlerini de paylaşılarak eserini oluşturmuştur.

4-Tevârih-i Âl-i Osman'ın Yazılma Amacı:

Tevârih-i Âl-i Osmân adlı yazarı belli olmayan eserler genelde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Bayezid devrine kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Ancak Kemalpaşazâde'nin eseri kuruluştan Kanuni Sultan Süleyman Devrinin bir kısmına kadar gelmektedir ve toplam 10 cilt olarak her Osmanlı padişahına bir cilt ayrılacak şekilde tanzim edilmiştir. II. Bayezid, Kemalpaşazâde 'yi Türkçe bir Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirmiştir. Kemalpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osmân eserinin I. cildinde bu durumu şu şekilde aktarır:

“Kitabın yazdırılmasının ve meydana getirilmesinin sebebi yüce şahın emri sebebi ile bu destanda açıklanır: Çünkü o her zaman başarılı Sultan ki ehli imana ve İslam seddine destek ve zamanın insanları üzerine Allah'ın gölgesidir. Cihangirlik işinde içinde ışık veren gönle hoş gelen tedbir kadar tesiri mamur olan yerin hamurunda su ve gülde güvenilir mayadır. Yeryüzü sultanlarının tacı gökyüzünü aşındıran ayağının tozu tahtının ayağına yüz sürmek dünya komutanları için miraçtır, dünyayı süsleyen görüşü bu anlamda açık ve belli oldu ki, eğer tarih sayfaları ve güzel hikâyeler yazılmasaydı, mutlu sultanların ve ünlü hükümdarların, iftihar edilecek haberler ve meşhur güzel eserleri bunca yıllar ve aylar devam etmeseydi, belki ikinci vaktinin geçmesi, devirlerin tekrarı zaman cerideleri ve gece ve gündüzün defterleri ayrılırdı, hatıra sayfalarından güzel hikâyeler mahvolup cihan hükümdarının izleri bu cihan padişahından meşhur olmazdı. O parlak olan anlama dayanarak şöyle istedi ki hazret-i şerifinin ki bayraklarını diken İslam'dır dâhi keramet sahibi olan şerefli atalarının menakıplarını toplayan itibarlı ve büyük sultanlardır. Gayretli ve kuvvetli çalışarak İslam'ın yüceliğini anlatmışlardır, bütün canlılardan günlerin felaketleri ve günlerin musibetlerini def etmişlerdir, halk arasında meşhur ve muhterem insanların dilinde ve halk da bilinen güzel eserleri ki İslam'ın övünülecek günleridir, dünyanın cerideleri ve günleri ayları ceridelere kayıt edile, ol güzel sözlerle sayfalar gece ve gündüz hep resim olup ol eşi olmayan kazançlarla zamanın boynu süslendi ve o cevher ve çiçeklerle gökyüzünün kulağı boyun süslensin, a'vam ve havassa faydalı olması için Türkçe tarz üzerine açık ifade ile haber olunsun ve yazılsın, sonuç olarak bu değersiz kul bu hizmete münasip görüldü, o sıralı parlak büyük inci tanelerini gönle getirmeyi buyurdu”.

Kanuni Sultan Süleyman talep ettiği için normalde 8 cilt olarak planlanan eseri 10 cilde ulaştırmıştır. Kanuni Sultan Süleyman babası I. Selim ve kendisinin dönemlerinin de kayda geçmesini emretmiştir. X. Defterde bu yazma görevi şöyle belirtilmektedir. “Bu güzel kitabın yazılmasının beyanı: akıllı kimselerin gözünde bu anlam ve sahiplerin taşınması haberi bu belli ve açıklanmış anlam ve doğruluğu bellidir ki, eğer güzel sayfalar yazılmasa ve sultanların tarihi hikâye olmasaydı, övünülecek güzel eserler, namılı hükümdarlar ve mutlu sultanlar zamanın cerideleri ve defterlerin gece ve gündüzünde sonsuz ve itibarlı olmazdı. Zamanın başarılı hükümdarı ve dünyanın köşelerinde hüküm süren bu açık anlamı, âlemi süsleyen fikir ve açık olan fikir olup, mektuplarında bu hatıra açığa çıktı, mübarek babasının ve kendilerinin bütün ibretlerini siyer ve İslam'ın günlerine övülecek eserler defter olup, dünyanın ceridesi ve satın alınmış aylarda yazılmış ve bildirilmiş olup, bu fani yurttaki sonsuz anılmaları ikinci hayatı ola. Beğenilmiş çalışmaları erkeklerin ve kadınların dilinde sonsuza kadar dillerde anılıp biline ve hayır ile anılsın, ikinci hayatı olsun. Bu şerefli işin teklifi bu zayıf kula teşrif buyurdular. Yazı sahiplerine ve yazı erbaplarına bildirilir. Yanlış yapanın gayreti yapmayanın özünden daha hayırlıdır. Kalem gibi yazı hizmetine bel bağlayıp, şahane yazı yazmaya arzu olundu. Dünya başkentinin sultanı ki, gökyüzünün büyüğü ve değerlisidir, bu örnek gönderildi”.

5-İdris-i Bitlisi ile Rekabet

Bu dönemde Kemalpaşazâde'nin hâmisî Müeyyedezâde ile İdris-i Bitlisî arasında bir rekabet bulunmaktaydı. Farklı hiziplerin devlet içerisindeki çekişmesinde her hizip diğerinden öne geçmek isterdi. Bu nedenle Kemalpaşazâde 'ye Türkçe bir Osmanlı tarihi yazma görevinin

verilmesi temelde bu rekabetin bir neticesi olabilir. Müeyyedzâde kendi himayesindeki bir kişinin tarih yazma görevini başaracağını, padişaha yararlı bir kul ve iyi kişiler yetiştirdiğini gösterip padişahı hoşnut etmeyi amaçlayıp, bu işi Bitlisî'den başka kişilerin de yapabileceğini göstermek istemiştir. Kemalpaşazâde 'den de aynen İdris-i Bitlisî'den olduğu gibi İlhanlı ve Timurlu tarzında bir tarih eseri yazması talep edilmişti. İki müellife de aynı kriterler üzerinden birer tarih eseri sipariş edilmesi neticede iki müellif arasında kaçınılmaz olarak bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İdris-i Bitlisî, yazı hususundaki maharetini Akkoyunlu ve Safevî saraylarının hizmetinde ispatlamış kendisi gibi bir söz ustasının Farsça yazacağı bir Osmanlı tarihi ile Kemalpaşazâde 'nin Türkçe yazacağı Osmanlı tarihinin aynı şekilde tartılmasından dolayı duyduğu rahatsızlığı dile getirmekten çekinmemiştir. İdris-i Bitlisî, Mekke'de iken II. Bayezid'e yazdığı bir mektupta Kemalpaşazâde 'yi kastedip "bu fakire rağmen belagat sahibi beliğlerden olmayan bazı Türklerin tarih kitaplarını yüce inamlar, sınırsız bağış ve ziynetlerle el üstünde tuttular" diyerek hoşnutsuzluğunu ile getirmiştir. Bu rekabet neticesinde kendisinden Türkçe ile hem avamın hem havassın anlayabileceği tarih kitabı yazılması istenen Kemalpaşazâde, eserinde fazlaca Arapça ve Farsça unsurlar içeren şiirler yazmıştır. Böylesi bir üslubun benimsenmesinde devletin siyasi rakiplerinin bulunduğu coğrafyalardaki muhtemel okuyucuları etkileme düşüncesini ile birlikte İdris-i Bidlisî ile yaşanan bu gerilimin de payının olması muhtemeldir.

6-Tevârih-i Âl-i Osman'ın Kaynakları

Kemalpaşazâde kitabını yazarken kendinden önce yazılan eserlerden ve görgü tanıklarından kaynak edinmiş ve kaynakların bir kısmını da isim olarak zikretmiştir. Bunların bir kısmı Osmanlı tarihi öncesi döneme dair bilgi veren kaynaklardır: Reşidü'd- Din'in Camiü't- Tevârih adlı eseri ile Ebu'l- Ala b. Havl'ın Risale fî Tafdılı'l-Etrak Ala Sa'iri'l- Ecnâd adlı eseri ve Diegesis'in Tarih-i Ayasofya adlı eserinin Türkçe çevirisi gibi bazı eserleri ismen faydalandığı eserler olarak zikreder.

Osmanlı tarihinin ilk dönemlerini yazarken Mehmed Neşri'nin Kitab-ı Cihannüma'sı, Ruhi'nin Tevârih-i Al-i Osman'ı, Şükrullah'ın Behçetü't- Tevârih'i, Tevki Mehmed Paşa'nın Tevârihü's- Selatini'l- Osmaniyye eseri, Tursun Beg'in Tarih-i Ebu'l Feth'i, Anonim Tevârih-i Al-i Osman ve Yunancadan Türkçe çevrilmiş olan Bulgar Tarihi gibi eserlerinden yararlanmıştır. Ayrıca bazı tarihi takvimler de kaynakları arasındadır.

Kemalpaşazâde istifade ettiği kaynaklardaki bilgileri nakilci bir şekilde aktarmaktan ziyade kendi bilgileriyle karşılaştırarak sentezleme yoluna gitmiştir. XVI. Yüzyılın başlarında yazılan tarih eserlerinde düzenli biyografik bilgi verme şeklinde bir gelenek olmamasına rağmen, Kemalpaşazâde, gelenekten farklılaşma yoluna gidip eserinde yerine göre tayin, azil veya vefat eden iradecilere dair bazen kısa, bazen geniş bir şekilde biyografik bilgiler vermiştir.

7-Defterlerin İçerikleri

I. Defter:

I. Defter, Kemalpaşazâde'nin II. Bayezid tarafından tarih yazılmasında kendisini görevlendirdiğini bildiren mukaddime ile başlar. Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinin yanında Ertuğrul Gazi'nin Anadolu'ya gelişiyle Osman Gazi devrini içermektedir. I. Defter Şerafettin Turan tarafından İbn-i Kemal, Tevârih-i Al-i Osman I. Defter adı ile 1991 yılında orijinal Osmanlıca harfleri ile Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında neşredilmiştir. Bilinen 3 nüshası bulunmakta olup 2'si İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Ef. Kitapları No. 25 ve 30'da, diğer nüsha ise İstanbul Nûr-ı Osmaniye Kütüphanesi No. 3078 (yeni No. 2636) numara ile kayıtlıdır.

II. Defter:

Orhan Gazi devrini anlatan eser yine Şerafettin Turan tarafından Kemal Paşa-Oğlu Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman II. Defter adıyla ile 1991 yılında orijinal Osmanlıca harfleri ile Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında neşredilmiştir. Bu defterin bilinen 3 nüshası bulunmakta olup birisi İstanbul Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi No. 3078 (yeni No. 2636), diğer ikisi ise İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kitapları 26. ve 30. numaralarda bulunmaktadır. Nur-ı Osmaniye nüshası ve Millet Kütüphanesi Ali Emiri No. 30 nüshaları Orhan Gazi dönemi ile birlikte Osman Gazi, I. Murat ve Yıldırım Bayezid devirlerini içeren diğer defterler ile bir arada bulunmaktadır.

III. Defter:

Birinci Murad (Hüdavendigâr) devrini içeren III. defter Abdullah Satun tarafından 2014 yılında Latin harfli transkripsiyon ve arkasında orijinal metin ile birlikte, Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Tevârih-i Âl-i Osman III. Defter adı ile Çamlıca Basım Yayın tarafından neşredilmiştir. Bilinen tek nüshası olan defter İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, Tarih, nr. 30 numara ile kayıtlıdır.

IV. Defter:

Birinci Bayezid (Yıldırım) dönemini içeren bu defter Koji İmazawa tarafından İbn Kemal (Kemalpaşazâde) Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter adı ile 2000 yılında Latin harfli transkripsiyonu ve orijinal metinle birlikte harfli olarak Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında neşredilmiştir. Bilinen üç nüshası bulunan defter İstanbul kütüphanelerinde bulunmakta olup, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, Tarih, Nr. 27. ve 30. numaralarla birlikte Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi, 3078 numaralarında bulunmaktadır. 232 Koji İmazawa Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, Tarih, Nr. 30 numaralı nüshayı esas alarak eseri yayına hazırlamıştır.

VI. Defter:

II. Murad devrini içeren bu defterin II. Murad'ın tahta cülusundan oğlu Mehmed namına tahttan çekildiği hicri 847/1443-1444 yılına kadar ki baş kısmı eksiktir. Defterdeki bilgiler II. Murad'ın tahtı oğlu Mehmed'e bırakmasıyla başlayıp II. Murad'ın ölüm tarihi olan 1 muharrem 855/3 Şubat 1451 yıllarını kapsar.

VII. Defter:

II. Mehmed devrini kapsayan eser, Şerafettin Turan tarafından İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon) adı altında latin harfleriyle 1991 yılında Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında neşredilmiştir. II. Mehmed devrini içeren iki tane tam nüsha bulunmakta olup bunlar İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 31 numara ve İstanbul Fatih Kütüphanesi 4205 numarası ile kayıtlıdır. Bunlardan hariç eksik olan ve II. Mehmed devrinin bazı bölümlerini içeren nüshalar da mevcut olup bunlar Paris Bib. Nat. Nüshasında, Fatih Kütüphanesi, numara 4221 ve Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa 2720 numaraları ile bulunmaktadır.

VIII. Defter:

II. Bayezid devrini içeren bu defter Ahmet Uğur tarafından İbn Kemâl, Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon) adı ile 1997 yılında latin harfli olarak Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında neşredilmiştir. Eserin nüshaları Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, numara 32 ve Kahire Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 8847/50'de bulunan nüshalardır. Ahmet Uğur çalışmasında Millet Kütüphanesinde bulunan nüshadan yararlanmıştır (1481-1510). 1499'dan 1510 yılına dek olayların anlatıldığı Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye 50/8847'deki nüsha eksiktir.

IX. Defter:

Yavuz Sultan Selim dönemini ihtiva eden IX. Defter'de Sultan'ın tahta çıkışından başlayarak İran seferi dönüşüne kadar olan olaylar anlatılmaktadır. II. Bayezid dönemini anlatan IX. Defter Millet Kütüphanesi, Ali Emiri 29; Bibliothèque National de Paris, Supplement Turc, 157; Süleymaniye Fatih Kütüphanesi 4221 numaralı nüshalardır. II. Bayezid döneminin anlatılmadığı IX. Defter Dresden, Sachsische Landesbibliothek, E 70; Kahire Dâru'l-Kütübi'l-Mısri, 50/8846; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1278; Süleymaniye, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, 2447'de kayıtlı istinsahlardır. Doğu Anadolu'nun fethi, Mısır seferi hakkında yazılan kısım yoktur. Ahmet Uğur'un hazırladığı IX. Defter 1985 yılında yayımlanmıştır.

X. Defter:

I. Süleyman döneminin bir kısmını içeren defter Şefaettin Severcan tarafından Kemal Paşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman X. Defter adı ile 1996 yılında latin harfli olarak transkripsiyonu hazırlanmıştır. Bu defter diğer defterlere göre daha fazla nüshaya sahip olup Tevârih-i Âl-i Osman adı ile birlikte Mohaç-nâme, Süleyman-nâme, Belgrad Seferi, Tarih-i Sultan Süleyman, Fetihnâme-i Sefer-i Mohaç, Tarih-i Üngurus, Zafer-nâme-i Sultan Süleyman ve Mohaç-nâme-i Kemal Paşa olarak gibi adlandırmalarla anılan nüshaları da mevcuttur. Bu nüshalar Türkiye'de Millet Genel Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, No: 28, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, F: 6, Afyon Gedik Paşa Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Koleksiyonu, No: 1278, Selimağa Kütüphanesi, Kemankes Koleksiyonu, No: 384, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, No: 4221, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No: 2087, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No: 2336, Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, No: 2447, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No: 3318, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No: 3382, İstanbul Belediye Kütüphanesi, No: 0,103, İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: 3717, T.T.K. Kütüphanesi, No: A-II/1294 numaraları ile kayıtlı olup yurt dışında ise Paris, Ecola des Jeunes de Langues Kütüphanesi, Dresten, No: 95, Dresten, No: 103, Viyana Kraliyet Kütüphanesi, No: 46a, Viyana Kraliyet Kütüphanesi, No: 46b olarak kayıtlıdır.

8-Defterlerin Basılmasındaki Bazı Sorunlar

Tevârih-i Âl-i Osmân'ın orijinal müellif nüshası günümüze ulaşamamış, günümüze ulaşabilmiş nüshaların daha ziyade XVII. yüzyılda istinsah edilmişlerdir. Çelebi Mehmed devrini içeren V. defterin günümüze ulaşabilmiş bir nüshası bulunmamaktadır. Yine Yavuz Sultan Selim devrinin anlatıldığı IX. Defterin Mısır Seferinin içinde bulunduğu ikinci kısım mevcut değildir.

TTK, eserin neşrine VII. Defter'in tıpkıbasımıyla başlamış (1954), peşinden aynı cildin tenkitli transkripsiyonunu basmış (1957), daha sonra ise sırasıyla I. Defter (1970), II. Defter (1983), X. Defter (1996), VIII. Defter (1997) ve IV. Defter'i (2000) yayımlamıştır. V. Defter'e ait nüshalar hiçbir kütüphanede yoktur (kayıptır) ve bu sebeple basılmayan bu defterle birlikte TTK, eserin III., VI. ve IX. Defterlerini bugüne kadar hiç yayımlamamış bulunmaktadır. Ne var ki Tevârih-i Âl-i Osman'ın IX. Defter'i de Ahmet Uğur tarafından hazırlanmış ve Berlin'de basılmıştır: The Reign of Sultan Selim I in the Lights of Selim-nâme Literature (1985). Bu durumda eserin III. ve IX. Defterleri TTK dışındaki yayınevlerince basılmış; VI. Defter'i ise bugüne kadar hiçbir yayınevi tarafından basılmamış bulunmaktadır. V. Defter'i kayıptır. Türk Tarih Kurumu'nun eseri yayımlayış tarzında bir bütünlük olmadığı da hemen göze çarpmaktadır. Önce VII. Defter'in bir tıpkıbasımını yayımlayan TTK, ilk bakışta bu tıpkıbasım işini diğer ciltleriyle sürdürecektir izlenimi vermektedir. Fakat Tevârih-i Âl-i Osman'ın tıpkıbasımı sadece VII. Defter'le sınırlı kalmıştır. VII. Defter'i Şerafettin Turan'ın geniş bir girişi ve tenkitli transkripsiyon çalışmasıyla ayrıca da yayımlayan TTK, I. ve II. Defterleri yine

Şerafettin Turan’a hazırlatmış ve eski harflerle dizdirerek bastırmış, IV. Defter’i Koji Imazawa, VIII. Defter’i Ahmet Uğur, X. Defter’i ise Şefaettin Severcan’ın çeviri yazısıyla yayımlamıştır.

Eserin III. ve VI. Defterleri için ise Türk Tarih Kurumu’nda bugüne kadar herhangi bir çalışma gerçekleştirilmediği görülmektedir. Dolayısıyla Çamlıca Basım Yayın, III. Defter’i yayımlamak suretiyle bu alandaki boşluğun yarısını doldurmuş olmaktadır. III. Defterin en önemli eksikliği tam transkripsiyon kurallarına uyulmayışıdır. 2020’deki tez ise VI. Defterdeki eksikliği gidermiştir.

Eserin tam neşri için asıl sorumluluk -aslına bakılırsa- bugüne kadar altı defterini yayımlanmış bulunan Türk Tarih Kurumu’na ait görünmektedir. TTK, daha önce gerçekleştirilen basımlarda, yayına hazırlanış tarzlarındaki farklılıklardan kaynaklanan karmaşayı ortadan kaldıracak bir çaba sergileyebilir. İlk iki defteri eski harflerle matbaada dizdirerek, III. Defter’i atlayarak, IV, VII. VIII. X. Defterleri ise çeviri yazı yoluyla basmış bulunan Türk Tarih Kurumu bu neşirlerde bir standart oluşturmalıdır. Çamlıca Basım Yayın’ın takip ettiği neşir tarzı tercih edilebilir gözükmektedir. Yani TTK da Tevârih-i Âl-i Osman’ı, her defterin hem çeviri yazısı hem de tıpkıbasımı bir arada (cildi zorladığında “I. Kitap”, “II. Kitap” sistemiyle ikiye bölerek) yeniden neşretmelidir. V. Defter zaten kayıp olduğu için o defteri yayımlamak imkânı yoktur fakat TTK yayınları arasında değil de Çamlıca Basım Yayın tarafından basılan III. Defter’le Berlin’de basılan IX. Defter’in TTK neşrine dâhil edilmek suretiyle ve bu arada 2020’de tez olarak yapılan VI. Defter de yayıma hazırlatılarak, Tevârih-i Âl-i Osman neşri acilen bir bütünlüğe kavuşturulmalıdır. Elbette TTK’nın yapacağı yeni neşirde VII. Defter’in başında bulunan ve Şerafettin Turan tarafından kaleme alınan kapsamlı Giriş de I. Defter’in başına alınmalıdır.

3. MASA: KÂZÂBÂDÎ (Ö. 1750)

Moderatör:

Prof. Dr. Ali DURUSOY

Müzakereciler:

Prof. Dr. Hilal ÖZAY, Doç. Dr. Muhammet OKUDAN

Masa Raportörü:

Arş. Gör. Sümeyye TURAN

Bu başlık altında Ahmed b. Mehmed b. İshak el-Kazâbâdî hakkında bilgi verilmiştir. Şeyhülislam olan Kazâbâdî'nin kim olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Kaynaklarda Şeyhülislam Kazâbâdî'nin Tokatlı olduğu hususundaki bilginin doğruluğuna dair değerlendirme yapılmıştır.

Şeyhülislamlık, Osmanlı Devleti'nde en büyük ilmi makamdır. İslam kuruldu gelişt ve Kur'an-ı Kerim bir kitap haline geldi. Daha sonraki tüm İslam dünyasında hangi milletten olursa olsun İslam bilgilerinin en ulvi gayesi Kur'an-ı Kerim'i anlamaktır. Çünkü Hz. Peygamber, veda hutbesinde “size iki tane emanet bırakıyorum: kitap ve sünnet” buyurmaktadır. Ayrıca Peygamber Efendimiz, “Allah kimin hayrını murat ederse onu dinde fakih kılar” buyurmaktadır. Bütün akli faaliyetler merkezine Kur'an-ı Kerim'i alarak gelişmiştir. İlerleyen zamanda ameli ve nazari konularda görüşler ortaya çıkmış ve mezhepler doğmuştur. Bu arada Helenistik miras yani Kadim Yunan bilim ve felsefe mirası bir şekilde tercümeler yoluyla Arapçaya intikal etmiştir. Bu faaliyetleri destekleyenler ve karşısında duranlar vardır. Akli faaliyetin merkezinde kitap olduğu için bu çatışmanın ortaya çıkması çok doğaldır. Felsefe birikimi Arapçaya geçince bunun meşrutiyeti sorgulanmaya başlamıştır. Özellikle dini yorumlayanlar (geniş anlamıyla teolog denilebilir) nazarında meşruiyet tartışmaları vardır. Bu ilimler içerisinde en erken meşruiyetini kazanan mantık ilmidir. İbn Hazm, Gazzâlî gibi fıkıh alimleri bu noktada önem arz etmektedir. Gazzâlî sonrasında bütün Helenistik birikim Kuran'ı ve sünneti anlamaya hizmet ettiği ölçüde meşru yoksa gayr-ı meşru/haram kabul edilmiştir. Hatta bu ilimlerle ilgilenenler tekfir edilmiştir. 11. yüzyıldan sonra bir açılım yaşanmıştır. Bir tarafta hükema/felâsife bir tarafta ulema/teologlar vardır. Bizim İslam bilim tarihi esasında bilimle teolojinin bir tür uzlaşması ya da çatışmasıdır. Fakat bu çatışmada teoloji zafer kazanmıştır. Çünkü teolojinin halka inen ve siyasete yönelen tarafları vardır. Mesela teoloğun camisi vardır ama hükemanın ya da felâsifenin bu şekilde halka inebileceği bir tarafı yok. Hükema siyasete nüfuz edememiştir. Çok mevzi nüfuz ettiği yerler vardır. Örneğin Timur, Ulu Bey gibi isimler var ama onlar da ulemaya/teologlara mesafelidir. Bu şekilde devam etmiş ve netice itibariyle teologlar başarı kazanmıştır. Onlar da kendi arasında birtakım kavgalar yaşamıştır. Önce bu savaşı Mutezile kazanmış ve arkasından mihne olayları yaşanmıştır. Sora bu savaşı Selefiler kazanıyor. Onlar biraz daha irrasyonel olanlar yani akıl üstü olanlardır. Burada Selefî kavramını geniş anlamıyla kullanıyoruz. Bunun içerisine Eş'arîler de dahildir. Endülüste de felâsife bir şekilde dışlanmış. Hatta rivayetlere göre İbn Rüşd'ü camiden kovmuşlardır. İbn Sina'nın kitaplarının yakılması için 1064 Halife Muktedibillah ferman yayınlamıştır. Osmanlı'da ise Eş'arîlik hâkim hale gelmiştir. Klasik dönemde 9.-10. yüzyıla baktığımızda astroloji dediğimiz ilmu'n-nucûm (astronominin dışındaki şeyler) felâsife tarafından bilim olarak görülmezken eleştirilirken Osmanlı'da müneccimbaşılık diye bir kurum vardır. Yani astrologlar da zaferi kazanmışlar. Hatta Osmanlı'daki Takiyüddin'in 15. yüzyılda rasathanesinin bombalanmasında ve yıkılmasında bu müneccimlerin/astrologların etkisi olduğu söyleniyor. Çünkü astronominin verdiği verilere göre ön görüde bulunuyor müneccimbaşının öngörülerini tutmayınca bize yanlış bilgi verdi diyerek Takiyüddin'i suçluyorlar. O zaman padişah da rasathanesini yıktırıyor. Bütün bunlara

rağmen klasik dönemde de müneccimliğe başvurulmuştur. Mesela Halife Memûn'un müneccime başvurmadan bir karar almadığı söyleniyor. Felsefeyi en çok savunan ve tercüme yaptıran adamda bile böyle bir durum vardır. Çünkü iktidarlar meşru yollarla el değiştirmedikleri için herkes her an makamından indirilmekten korkuyordu. Bunun birçok örneğini Osmanlı'da şehzade savaşlarından biliyoruz. Böyle bir durum söz konusu. Nihayet Gazzâlî'den sonra Eş'arî teoloji bayrağı ele alıyor, hâkim teoloji oluyor. Hatta fıkhıta Osmanlı'da örfi hukuk daha çok öne çıkıyor. O yüzden Bahaddinze isimli bir âlim şeri hukuku bırakıp örfi hukuka yöneldikleri için onları/fıkıhçıları eleştiriyor. Teologların kurumları vardır. Mesela Selçuklular döneminde Nişabur medreseleri vardır. 18 tane medrese kurulmuştur. Bunlar teoloji medreseleridir, bilim medreseleri değil. Maalesef bilimin/felsefenin İslam dünyasında bir kurumu yoktur. O dönemde felsefeyle kastedilen şey bilimdir. Hatta 11. yüzyıldan sonra hikmet kelimesi onun yerine kullanılıyor. Öncesinde felâsife deniliyordu sonrasında hükema denilmeye başlanıyor. Yani felâsife/hükema ve ulema şeklinde bir ayrım var. Ulema ile din bilginleri kastediliyor. İbn Sina mirasını devraldıkları için bazen kalamcılar bunun dışında bırakılıyor. Zaman içerisinde felsefi faaliyetler sönüyor. Yapılan küçük felsefi faaliyetler tamamen bireysel gayretlerledir. Saçaklızade'nin Tertibu'l-'ulûm'a bakıldığında meşru ve gayrı meşru ilimler anlatılıyor. Burada Gazzâlî'nin el-Munkiz mine'd-dalâl'i ulemanın bakış açısını belirlemiştir. Bu noktada Maturidiler kelimada çok etkin değillerdir. Çünkü felsefeyle dirsek temasına geçmemişler ve Maturidi ve Neseî'ye çok bağlılardır. Aslında Eş'arî kelimada da benzer şekilde Eş'arî'nin her sözü kırmızı çizgidir. Burada esas gelmek istediğimiz nokta şudur: Osmanlı'da bizim en yüksek ilmi makamımız şeyhülislamıktır. Teolojiyle belki toplum yönetilebiliyor ama doğaya hükmedilemiyor. 10. yüzyılda dışlanan bilim, 18. ve 19. yüzyılda teknolojiyi de yanına aldı. Nihayetinde Dâru'l-funûn kuruldu ve orada medreseleri ilahiyat fakültesi adı altında bir araya getirdiler. Tevhîd-i tedrisatla mektep medrese ikilemi ortadan kalktı. Bu dönemde medrese zaten kendiliğinden kapanmıştı. Artık öğrenci gitmiyordu. Çünkü oradan mezun olanların yapacağı bir şey söz konusu değildi. Böyle bir tarihi süreç vardır. Şeyhülislamlık makamı bu anlamda çok önemlidir. Molla Hüsrev'in Esâsü'l-iktibâs eserinin girişinde çok güzel yorumları vardır. Tûsî'yi (ö. 1273) hükemânın sonuncusu olarak görmektedir. Molla Hüsrev, insanın şerefine/değerine ilim ve irfanla olduğunu belirtmektedir. Bugün unutilan şeylerden birisi irfandır. Ne kadar bilim adamı olursanız olun bilim bilgelikle taçlanmadığı sürece insanlığın başına felaket getirmektedir. Zikredilen tarihi sürecin sonunda teolojinin bizi getirdiği noktalar İslam'a mâl edilmiş ve "İslam ilerlemeye mâni, İslam bilim düşmanı, felsefe düşmanı" gibi yargılarda bulunulmuştur. Bu sebeple teoloji ile dini birbirine karıştırmamak lazımdır. Aşık Paşa Garîpnamesi'nde "bir şeyin aslını/nereden gelip nereye gittiğini bilmezsen o şeyden faydalanmazsın" diyor. Bu sebeple şeyhülislam makamını incelemek lazımdır. Bir bütünün içerisinde görmek gerekmektedir. Sadece bir parçayı çekerek üzerinde durulursa onun bir anlamı olmaz. Parçanın anlamı bütüne bakıldığında vardır. Tarihi çalışmalar bir yargılama yeri değildir. Artısı ve eksisiyle olayı değerlendirip doğruyu görebilmek ve ona göre geçmişin hatalarını tekrarlamamak lazımdır. Bilimi küçümsememek gerekmektedir. Şüphesiz Şeyhülislamların bir kısmı pozitif bilimlerle ya da doğa bilimleriyle bireysel ilgilenmiş olabilir ancak mesele kurumsal ilgilenmektir. Bizde bilimsel kurumlar batılılaşmayla başlıyor. Türkçenin bilim dili olması batılılaşmayla başlıyor. Yavaş yavaş teoloji asli hüviyetine kavuşuyor. Tarihten ders çıkarıp iyi bir denge sağlamak gerekmektedir. Şeyhülislam çalışması bu noktada inşallah katkı sağlayacaktır.

Ahmed b. Mehmed b. İshak el-Kazâbâdî

Kazâbâdî, hakkında özellikle akademik olmayan yazılarda Tokatlı şeyhülislam olarak bahsedilmektedir. Ancak bu konuda araştırma ve inceleme yapıldığında kaynaklarda Kazâbâdî nisbesi ile iki kişi söz konusu edilmektedir. Nisbeleri ve isimleri aynı, doğum yerleri benzer isimli ama vefat tarihleri farklı, farklı zamanlarda yaşamış, farklı görevleri ifa etmişlerdir.

Bunlardan birisinin tam adı Ahmed b. Mehmed b. İshak el-Kazâbâdî er-Rûmî el-Hanefî, künyesi Ebu'n-Nâfî'dir. Kazâbâdî, bugün Kazova denilen Kazâbâd'da dünyaya gelmiştir. Burası Tokat ilinin Pazar ilçesine bağlı ve yakın bir tarihe kadar Dimorta olarak bilinen (daha sonra ismi değiştirilip Türkçeleştirilen) Üzümlören kasabasıdır. Doksan yaşlarında vefat etmesi sebebiyle 1070/1660 yılından doğduğu tahmin edilmektedir.

Ahmed Kazâbâdî tahsiline doğum yeri olan Kazâbâd'da başlamış, Tokat'ta ve Sivas'ta devam etmiş ve İstanbul'da tamamlamıştır. Kazâbâdî Tokat'da Âmidli Yûsuf, Turhallı Osman ve Zorluzâde Hasan Efendilerden ders almıştır. Özellikle Tefsir alanında Sivas'ta Mehmed Efendi'den geniş ölçüde istifade etmiştir. Daha sonra 1115/1703 yılında İstanbul'a gelmiş ve 36 yaşında Süleymaniye Camii'nde ders vermeye başlamıştır. Şeyhülislam Mehmed Sadık (öl.1121/1709) zamanında 1121/1709'da medreselerin en alt derecesi olan ibtida-i hariç derecesiyle ilmiye teşkilatına girmiştir. Üç yıl sonra da Kemhâccizâde Mustafa Efendi Medresesi'ne müderris olmuş, aynı yıl Ahi Çelebi'nin (öl. 930/1524) kendi adıyla anılan medresesine intikal etmiştir. Bu arada Kütübhâne-i Hümâyûn hocalığı da kendisine verilmiştir. Bir müddet sonra da devrin en en saygın kurumlarından Şeyhülislam Zekeriya Efendi'nin kurduğu medreseye geçmiştir. Kazâbâdî son olarak Sultan I. Ahmed'in kurduğu medresede görev ifa etmiş ve burada kelâm, tefsir ve hadis dersleri okutmuştur. Kazâbâdî müderrislikten sonra bürokrasiye geçerek birtakım idarî görevlerde bulunmuştur. 1146/1733 yılında Selânik kadılığına tayin edilmiştir. Yedi yıl sonra 1153/1740 yılında 'Mevleviyet-i ümmi'd-dünya' da denen Mısır kadılığına terfi etmiştir. I. Mahmud zamanında kariyerinin zirvesine ulaşmış ve 1158/1745 yılında aynı yıl içinde İstanbul kadılığından sonra en yüksek kadılık derecesi olan Mekke-i Mükerrreme kadılığına getirilen Kazâbâdî beş yıl sonra 1163/1750 yılında bu görevden azledildikten sonra İstanbul'a dönmüş ve 25 Rebûlâhîr 1163 (3 Nisan 1750) tarihinde vefat etmiştir. Aksaraydan Koca Mustafa Paşa'ya giden caddenin sağ tarafına defnedilmiştir.

Kazâbâdî'nin talebeleri; başta oğlu Mehmed Nafî Efendi (1191/1776), meşhur Osmanlı âlimlerinden Hadimi nisbesiyle tanınan Ahmed b. Mustafa (öl. 1176/1762), onun kardeşi Ebû Nuaym Ahmed, Amasyalı Âkîf Mustafa Efendi (öl. 1173/1759), Amasyalı Muhammed Efendi (öl. 1176/1762), Derviş Mustafa Efendi (öl. 1174/1760), Kilisli Ali b. Hüseyin Efendi, Divan şairi Hâzık (öl. 1176/1762), Kazâbâdî'nin damadı, müderris, şair, Halep ve Bursa Mollası Kara Çelebizâde Mustafa Efendi (öl. 1174/1760), Abdü'l-Vehhâb el-Âmidî, İlmin Hazinesi lakaplı Müftizade'l-Kebîr, Ayaklı Kütüphane lakaplı Muhammed Emin b. Yusuf b. İsmail b. Abdullatif el-Antâlî olmak üzere çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

Tarihçiler Kazâbâdî'nin ilmi otoritesini kabul etmişler ve üstün ilmi kişiliğine vurguda bulunmuşlardır. Meselâ İzzî (öl. 1169/1755), onu "ulûm-i aliyyenin gizli cevheri" ve "din bilimlerinin bulunmaz hazinesi" olarak nitelendirmiştir. Şem'dânîzâde (öl. 1193/1779) de ondan övgüyle bahsetmiş olup 18. yüzyılın önde gelen ulemasının ona çok şey borçlu olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla o taşra kökenli olmasına rağmen İstanbul'da parlak bir kariyer edinmiştir. İzzî ayrıca Kazâbâdî Ahmed Efendi'nin ilimdeki derinliği ve nüfuzu bakımından zamanının Serahsî'si, yine ilimdeki mevki itibarıyla devrinin İbn Hacer'i olarak zikretmiştir. Kazâbâdî, tasavvuf ve tarikatlere karşı temkinli ve ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir. Buradan hareketle İzzî onu tasavvuf ve tarikat karşıtı olarak tavsif etmiş, zâhir ilmindeki büyük otoritesine rağmen, bâtın ilimlerini ihmal ettiğini, dolayısıyla gizli hakikatlerden, remzölünmüş, anlaşılması çok dikkat isteyen inceliklerden nasibinin olmadığını belirtmiştir. Şem'dânîzâde, Kazâbâdî'nin tarikat karşıtıymış gibi algılanan sözlerinin, gerçek tasavvuf ehline yönelik olarak değil tasavvuftaki bazı anlayış ve uygulamalara yönelik bir ikazdan ibaret olduğunu kaydetmiştir.

Kazâbâdî ayrıca dinî ilimlerin hemen hepsinde eser kaleme almış velûd bir âlimdir. Telif risalelerinin yanı sıra, çalışmaları daha çok şerh, haşiye ve talikat türü eserlerden oluşmaktadır.

Tefsir Alanındaki Eserleri

1. Haşîye alâ Tefsîri'l-Fatiha li'l-Beyzâvî
2. Hâşîye alâ Tefsîri Sûreti'n-Nebe ve'n-Nâziât ve Abese
3. Tenvîrû'l-besâir bi envâri't-tenzîl ve tevkîri's-serâir bi Esrâri't-tevil

Fıkıh Usulü Alanındaki Eserleri

1. Hâşîyetü'l-Usul ve Gâşîyetü'l-Fusûl
2. Risâle fî İlmi'l-Usûli'l-Fıkh
3. Hâşîye ale's-Seyyid li-Muhtasari'l-Müntehâ

Kelâm ve Akâid Alanındaki Eserleri

1. Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyye
2. Hâşîye alâ Hâşîyeti Mirza Can alâ İsbâtî'l-Vâcib
3. Takrîrât 'alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefî

Hadis Alanındaki Eserleri

1. Risâle fî Şerhi Hadîsi İhsân
2. Şerhu kelimetîş-şehâdet

Tasavvuf Alanındaki Eseri

1. Risâle fî İlmi'l-Bâtın

Arap Dili ve Belagati Alanındaki Eserleri

1. Şerhu Ferâidi'l-Ferâid
2. Hâşîyetü ala'l-Mutavvel

Mantık Alanındaki Eseri

1. Şerhu Adâbi'l-Birgivi

Kazâbâdî müstakil yeni bir eser yazma yerine mevcut bir eseri anlayıp yorumlama ve tahlil etme yoluna giderek kendi devrindeki âlimler gibi şerh ve hâşîye yazmayı tercih etmiştir.

Diğer Kazâbâdî ise Muîd Ahmed Efendi'dir. 1557 yılında doğduğu düşünülen Mu'îd Ahmed Efendi Kazdağı bölgesinde yer alan Kazâbât doğumludur. Onun da doğum yerinin Kazabâd olduğunun belirtilmesi iki şahsın karıştırılmasına sebep olmuş ve hatta bazen ikisinin aynı zât olduğu şeklinde yanlışlara yol açmıştır. Oysa bu iki şahıs farklı kişilerdir, aralarında 103 yıl vardır. Muîd Ahmed Kazabadi, Tokatlı Ahmed Kazabadi'den 103 yıl önce dünyaya gelmiştir. Muîd Ahmet Efendi Yûsuf adlı bir kişinin oğludur. Mu'îd Ahmed Efendi'nin doğum yeri olarak zikredilen Kazâbâd, Tokat'a bağlı Kazâbâd/Kazova olduğu şeklinde anlaşılmıştır. İpşirli'ye göre bu; Şeyhî'de yer alan "Vilâyet-i Anadolu'da Kazdağı nahiyesinde zâhir ve nümâyân olduğu" ifadesinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Zira Kazdağı bölgesi Tokat'ın Kazova'sı olmayıp Batı Anadolu'da Edremit körfezinin kuzeyinde bulunur. Muîd Ahmed Efendi, Kınalı Fehmi Ahmed Efendi'den öğrenim görerek Semiz Ali Paşa Medresesinde muîdliğini (yardımcılığını) yaptığı için bu lakabla anılmıştır. 1003/1595'de Kınalızâde'den mülâzemet almış ve müderrisliğe başlamıştır. 1595-1625 yılları arasında İstanbul medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra 1035/1625-1626'de Şam, 1039/1629-1630'da Mısır, 1043/1633-1634'de Edirne ve 1044/1635-1636'da İstanbul kadılığına atanmıştır. 1047/1637-1638 ve 1050/1640-1641 yıllarında iki kez Anadolu, 1051/1641-1642 yılında da

Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. 16 Ocak 1055/1646-1647 yılında abası Sultan Birinci Ahmed, annesi Kösem Sultan olan Sultan Birinci İbrahim döneminde şeyhülislam olmuştur. Ebu Said Efendinin birinci azlinde onun yerine şeyhülislam olmuştur. Bir yıl üç ay on gün (kırkinci) şeyhülislam olarak görevinde kalmıştır. 25 Nisan 1057/1647 yılında İstanbul'da Şeyhülislam iken doksan yaşlarında vefat etmiş ve Fatih'te (Kadıçeşmesinde) yaptırdığı medreseye defnedilmiştir. Tasavvuf ehline karşı muhalif tavır takındığı belirtilen Muîd Ahmed Efendi, Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim zamanında çeşitli görevler almış, hiçbir zaman adaletten ayrılmamış, tesir altında kalmamış, iltimas kabul etmemiştir. Sert mizacı ve doğruluğuyla ün salmış olan Muîd Ahmed, görevinin gereğini yerine getirme konusunda Valide Kösem Sultan ve Cinci Hoca gibi sarayda nüfuzlu kimselerin karşısında durabilmiştir. Bu yüzden zaman zaman görevinden uzaklaştırılmıştır.

Yapılan çevrimiçi arşiv taramasında Kazâbâdî'nin şahsı ile ilgili herhangi bir belge bulunamamıştır. Sadece iki belgeden çocukları Mehmed Rafî ve Mehmed Şafî'nin babaları gibi müderris olduğu anlaşılmaktadır. Bir belgede ise kız Safiye Hanım'ın vakıflarından bahsedilmektedir. Vakfiyede "kazabadizade"den sadece "babam rahmetli" şeklinde bahsedilmektedir ve babasının ruhu için üç İhlas ve bir Fatiha okunması şartı bulunmaktadır. Vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla Safiye Hanım'ın vakfı oldukça zengin gelir kaynaklarına sahiptir. Ancak bu zenginliğin Safiye Hanım'ın vefat etmiş eşinden mi yoksa babasından mı kaldığı tespit edilememiştir. Kesin olarak tespit edilemeyen diğer husus ise Safiye Hanım'ın Müderris Kazabadi'nin mi yoksa Şeyhülislam Kazabadi'nin kızı olduğu yönündeki belirsizliktir. Ancak, askeri sınıfa mensup üst düzey devlet adamlarının vakfiyelerinde genellikle vakfın prestijini ve Vâkıfın sosyal statüsünü vurgulamak amacıyla babanın unvanına yer verildiği görülmüştür. (Mesela babası şeyhülislam olsaydı güçlü bir olasılıkla vakfiyede "şeyhülislâm-ı esbak" gibi bir ifade olurdu.) Safiye Hanım'ın vakfiyesinde böyle bir ifadenin olmaması ve vakfın kuruluş tarihinin Müderris Kazabadi'nin ölüm tarihine yakın olması, onun Şeyhülislam Kazabadi değil Müderris Kazabadi'nin kızı olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

TESPİT VE ÖNERİLER

Aynı nisbeyle anılan iki farklı Kazâbâdî olduğu tespit edilmiştir. Tokatlı alim Ahmed b. Mehmed b. İshak el-Kazâbâdî'nin şeyhülislam olmadığı, müderrislik ve kadılık yaptığı belgelerden anlaşılmıştır. Balıkesirli bir zât olan Muîd Ahmed el-Kazâbâdî'nin ise şeyhülislam olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde yapılacak çalışmayla Kazabadi'nin hangi medreselerde ne zaman görev yaptığı ve ne kadar ücret aldığı gibi bilgilere ulaşılma ihtimali yüksektir.

4. MASA: KADIZÂDE MEHMED TAHİR EFENDİ (Ö. 1838)

Moderatör:

Prof. Dr. Süleyman PAK

Müzakereciler:

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yusuf AKBAK, Dr. Öğr. Üyesi Eyüp GÜR

Masa Raportörü:

Arş. Gör. Fatih YİĞİT

Bu başlık altında, Kadızade Mehmet Tahir Efendi'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, siyasi ve toplumsal dönemi ile Osmanlı hukuk sistemindeki rolü muhtasar olarak ele alınmıştır. Bu masada Kadızade Mehmed Tahir Efendi'nin biyografik verilerini derinlemesine incelemek, ilmî katkılarını değerlendirmek ve siyasi süreçlerdeki rolünü daha iyi anlamak için yönlendirici sorular cevaplanıp masa katılımcılarının tespit ve önerileri not edilmiştir.

1. Şeyhülislamın Hayatı

Kadızâde Mehmed Tahir Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun en kritik modernleşme hamlelerinin yapıldığı bir dönemde yaşamış, Tokat kökenli bir devlet adamı ve alimdir. Doğum tarihi kaynaklarda 1747 ve 1758 olarak iki farklı şekilde zikredilse de, 1758 tarihinin daha isabetli olduğu kabul görmektedir. Künyesi Muhammed Tahir olup, babası Ömer Efendi ve dedesi Ebubekir Efendi'dir. Hem babasının müftülük yapması hem de kendisinin uzun yıllar kadılık görevlerinde bulunması, ailesinin ilmiye sınıfındaki köklü yerini gösterir ve "Kadızâde" lakabıyla anılmalarının sebebini teşkil eder.

Eserlerinde kullandığı "Tokadî" nisbesi, doğum yerine olan bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bazı eserlerinde "İstanbulî" mahlasını da kullanması, ilim ve kariyer hayatının merkezini İstanbul olduğunu gösterir. Tarihçi Bağdatlı İsmail Paşa'nın "Et-Tokadî sümme'l-İstanbulî" (Önce Tokatlı, sonra İstanbullu) şeklindeki kaydı, bu iki kimliği birleştiren en net ifadedir.

Dönemin geleneğine uygun olarak ilk eğitimini Tokat'ta babasından ve şehrin diğer alimlerinden almış, ardından ilmini ikmal etmek üzere payitaht İstanbul'a göç etmiştir. Burada medrese eğitimini tamamlayarak ilmiye sınıfına dahil olmuş ve kariyer basamaklarını tırmanmıştır. Kariyerinin zirvesine, 26 Kasım 1824'te Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin yerine Şeyhülislamlık makamına atanarak ulaşmıştır. Bu görevde yaklaşık 2 yıl 6 ay 5 gün kalmış ve 1828'de görevden ayrılmıştır. 25 Recep 1254 (1838) tarihinde, mübarek bir gece olan Miraç gecesinde vefat etmiş ve naaşı Eyüp Sultan'daki Valide Sultan mektebi civarına defnedilmiştir. Çalıştayda da özellikle vurgulandığı gibi, Osmanlı'nın yakın döneminde yaşamış, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gibi tarihi bir olaya imza atmış bir Şeyhülislam'ın hayatına dair bilgilerin bu denli sınırlı ve dağınık olması, tarihçiler için şaşırtıcı ve üzerinde durulması gereken bir husustur.

2. Hocaları

Kadızâde'nin ilmi şahsiyetini şekillendiren hocaları hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Bilinen ilk ve en önemli hocası, kendisine temel İslami ilimleri öğreten babası Ömer Efendi'dir. İstanbul'daki eğitimi sırasında kimlerden ders aldığına dair spesifik isimlere rastlanmamaktadır. Ancak bir makalede geçen "Nakipzade Seyit Ahmet Efendi'nin himayesinde yetişmiş bir zattır" ifadesi, bu ismin onun ilim yolculuğunda önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Tasavvufi kimliğini şekillendiren ve kendisine manevi rehberlik eden mürşidi ise Kadiri şeyhi Muhammed Ahrak el-Bağdadi bin Ahmet Bağdadi'dir.

3. Talebeleri

Hocaları gibi, yetiştirdiği talebeler hakkında da kaynaklarda somut bir isim listesi bulunmamaktadır. İlk kadılık görevini yürüttüğü Yunanistan'da aynı zamanda müderrislik de yaptığı bilinmektedir; fakat burada kimlere ders verdiği meçhuldür. Bu durum, onun kariyerinin daha çok idari ve siyasi yönleriyle öne çıktığını düşündürmektedir. Ancak bir tarikat şeyhi olması dolayısıyla manevi yolda yetiştirdiği müridlerinin olduğu kesindir. Nitekim en önemli eseri olan *Risale-i Nuriye*'yi, vefatından yaklaşık 12 yıl önce, dervişlerinden Mehmet Sait Efendi'nin kaleme aldığı bilgisi, onun bir irşat halkasına sahip olduğunu göstermektedir.

4. Memuriyetleri

Kadıızâde Mehmed Tahir Efendi, klasik Osmanlı ilmiye hiyerarşisinin tüm basamaklarını başarıyla tırmanmış bir alimdir. Devlet görevine, bugünün kamu sınavlarına benzetilebilecek olan ve sadece ilmiye mensuplarının değil, tüm memur adaylarının girdiği Ruûs sınavını kazanarak başlamıştır. 1782'de müderrislik payesini aldıktan sonra bir süre eğitimle meşgul olmuş, ardından kadılık mesleğine geçiş yapmıştır. İstanbul, Kahire gibi imparatorluğun büyük merkezlerinin yanı sıra Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde kadılık görevlerinde bulunmuştur. Kariyerindeki yükselişini Anadolu Kazaskerliği ile sürdürmüş ve nihayetinde seksenli yaşlarında, ilmiye sınıfının en tepe noktası olan Şeyhülislamlık makamına ulaşmıştır. Bu resmi görevlerinin yanı sıra çeşitli vakıfların idaresinde de bulunarak sosyal hayata katkı sağlamıştır.

5. Eserleri

Fıkıh, kelam, tefsir ve tasavvuf gibi temel İslami ilimlerde yetkinliğini gösteren eserler kaleme almıştır. Kendisine 6 ila 12 arasında risale nispet edilmekle birlikte, günümüze ulaşan ve aidiyeti kesin olan eserleri şunlardır:

- **Risale-i Nuriye:** Tamamen Türkçe olarak kaleme alınmış, 41 bölümden oluşan en hacimli ve en önemli tasavvufi eseridir. Müridlerinin manevi eğitimi için yazılmış olup, onun tasavvufi düşünce sistemini en net şekilde yansıtır.

- **İstibdâl:** Verdiği fetvalardan oluşan bir risaledir. Özellikle Yeniçeriliğin kaldırılması gibi tarihi kararlara hukuki zemin teşkil eden fetvaları içermesi açısından büyük önem taşır. Eserin dört farklı nüshasının tespit edilmiş olması, döneminde ilgi gördüğünü göstermektedir.

- **Risaletü Tahkiki Lafz-ı Türkî:** Bilinen ve günümüze ulaşan diğer bir eseridir.

- **Ulaşılamayan Eserleri:** Tefsir alanındaki tek çalışması olduğu belirtilen **Tefsir-i Sûre-i İhlâs** maalesef günümüze ulaşmamıştır. **Mecmuatü'l-Fetâvâ** ve **Şerhu Kelimetü't-Tevhîd** gibi eserler de kendisine atfedilmektedir.

6. Yaşadığı Dönemin Siyasi Şartları

Kadıızâde'nin Şeyhülislamlık yaptığı dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun "en uzun yüzyılı"nın başlangıcına denk gelir. Sultan II. Mahmut'un tahtta olduğu bu yıllar, imparatorluğun bir yandan toprak kayıpları ve isyanlarla boğuştuğu, diğer yandan ise hayatta kalabilmek için köklü reformlara giriştiği bir geçiş dönemidir. Siyasi arenanın en baskın ve en sorunlu aktörü, artık asli görevi olan askerlikten uzaklaşmış, devlet içinde "paralel bir devlet" gibi hareket eden, isyanlar çıkaran ve reformların önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı idi. Sultan II. Mahmut, devleti merkezileştirmek ve modernleştirmek için bu gücün ortadan kaldırılması gerektiğine inanıyordu ve bu yolda kendisine tereddütsüz destek verecek bir irade aramaktaydı.

7. Yaşadığı Dönemin Siyasi ve Sosyal Şartları

Siyasi istikrarsızlık, sosyal yapıyı da derinden sarsmaktaydı. Yeniçeri Ocağı'nın kontrolsüz gücü, sadece saray entrikalarına değil, aynı zamanda başkentteki asayiş sorunlarına ve halk üzerindeki baskıya da neden oluyordu. Bu ocağın kaldırılması (Vak'a-i Hayriye), yalnızca siyasi bir karar değil, aynı zamanda başkent ve imparatorluğun sosyal dokusunu yeniden şekillendirecek devasa bir adımdı. Bu süreçte, Yeniçerilikle organik bir bağı olan Bektaşî tarikatının da lağvedilmesi (ilgası), kararın sosyal ve kültürel boyutunu daha da derinleştirmiştir. Kadızâde'nin bu süreçte Bektaşîlerin sürgün ve hapsine sıcak bakmaması, onun olaylara sadece katı bir devlet adamı olarak değil, aynı zamanda sosyal dengeleri gözetken bir alim olarak yaklaştığını göstermektedir.

8. Yaşadığı Dönemin Hukuki Yapısı (Şer'i ve Örfi Hukuk)

Dönemin hukuki yapısı, Şeyhülislamlık makamının kritik konumuyla şekilleniyordu. Osmanlı hukuk sisteminde **şer'i hukuk** ve padişahın iradesine dayalı **örfi hukuk** bir arada yürütülüyordu. Şeyhülislam, devletin en radikal kararlarını dahi şer'i hukuka uygunluğunu denetleyerek fetva yoluyla meşrulaştıran en yüksek otoriteydi. Kadızâde, bu yetkisini ustalıkla kullanmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gibi örfi alana giren bir idari tasarrufu, hazırlattığı ve geniş bir kesime imzalattığı "**Hüccet-i Şer'iyye**" ile şer'i hukukun meşruiyet zeminine oturtturarak, kararı hukuk ve din tartışılmaz hale getirmiştir.

9. Osmanlı Hukukuna Katkıları (Varsa Günümüze Ulaşan Fetvaları)

Kadızâde'nin Osmanlı hukukuna en büyük katkısı, teorik eserlerden ziyade, devletin yeniden yapılanma sürecinde verdiği pratik ve dönüştürücü fetvalardır. Bu fetvalar, sadece birer hukuki görüş değil, aynı zamanda siyasi birer manifestodur.

• **Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması Fetvası:** İmparatorluğun önünü açan bu tarihi kararın hukuki temelini oluşturmuştur.

• **Eşkinici Ocağı'nın Kurulması Fetvası:** Modern ve disiplinli bir ordunun kurulmasına dini meşruiyet sağlamıştır.

• **Askeri Kıyafet Fetvası:** Yeni orduya mifer gibi Batı tarzı teçhizat giydirilmesine cevaz vererek modernleşmenin önündeki geleneksel engelleri kaldırmıştır. Bu fetvalar, onun statik değil, dinamik ve devletin ihtiyaçlarına çözüm üreten bir hukuk anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Ancak padişahın her istediğini onaylamamış, ilmiye sınıfına fes giydirilmesi talebine "dine uygun olmadığı" gerekçesiyle karşı çıkarak hukuki bağımsızlığını ve ilmiye sınıfının onurunu korumuştur.

10. Ulema-Siyaset İlişkisi

Kadızâde'nin Şeyhülislamlığı, Osmanlı tarihinde ulema-siyaset ilişkisinin en girift ve en verimli örneklerinden birini teşkil eder. Sultan II. Mahmut, kendisinden önceki Şeyhülislam Asım Efendi'nin Yeniçeriler konusundaki "naif" ve çekimser tavrı nedeniyle onu görevden almış; yerine bu zorlu görevi "dirayetli bir şekilde" yürüteceğine inandığı Kadızâde'yi getirmiştir. Sultan'ın kendisine yüzük hediye etmesi gibi jestler, aralarındaki güven ve iş birliğine dayalı yakın ilişkiyi göstermektedir. Kadızâde, padişahın reformist vizyonunun sadece bir uygulayıcısı değil, aynı zamanda hukuki ve dini meşruiyetini sağlayan stratejik bir ortağı olmuştur.

11. Siyasi Tartışmalardaki Rolü

Kadızâde, siyasi tartışmalarda pasif bir onay makamı olmanın çok ötesinde, aktif ve stratejik bir rol oynamıştır. Yeniçeriliğin kaldırılması sürecinde hazırlattığı "**Hüccet-i Şer'iyye**"yi sadece ulemaya değil, devlet erkanına ve hatta bizzat ocağın ağalarına da imzalatarak

olası bir isyan veya muhalefetin hukuki ve toplumsal zeminini ortadan kaldırmıştır. Bu, onun sadece bir alim değil, aynı zamanda sonuç odaklı düşünen usta bir siyasetçi olduğunu kanıtlar. Kararların arkasında geniş bir ittifak oluşturarak, II. Mahmut'un en riskli projesini başarıya ulaştırmıştır.

12. İlimyedeki Yeri

Kadızâde, ilmiye sınıfının zirvesi olan Şeyhülislamlık makamına yükselerek kariyerini taçlandırmıştır. Ancak onu ilmiye sınıfı içinde özel kılan asıl unsur, şahsında iki önemli kimliği birleştirmesidir: O, bir yanda şeriatın ve formel din eğitiminin merkezi olan medresenin en tepesindeki **Şeyhülislam**, diğer yanda ise manevi hayatın ve irfanın merkezi olan tekkenin bir müşidi, yani bir **Kadiri şeyhi** idi. Bu çift kimliği, Osmanlı toplumunda zaman zaman gerilimlere neden olan medrese-tekke arasındaki mesafeyi kapatan "arabulucu bir tip" olmasını sağlamıştır. Hem şeriatın zahirine hem de tasavvufun batınına hakimiyeti, ona geniş bir etki alanı ve saygınlık kazandırmıştır.

13. Fıkıh, Kelam, Hadis, Tefsir ve Tasavvufa Dair Görüşleri

Ehl-i Sünnet vel Cemaat akidesine sıkı sıkıya bağlı olan Kadızâde'nin ilmi görüşleri, eserleri ve icraatları üzerinden şöyle özetlenebilir:

- **Fıkıh:** Fıkıh anlayışı, teorik tartışmalardan ziyade, devletin maslahatını ve toplumun düzenini gözeten pragmatik bir yapıdadır. Verdiği fetvalar, onun "makasid" odaklı, yani hukukun amaçlarını gözetten bir fakihi olduğunu gösterir.

- **Kelam:** Ayrı bir kelam eseri bulunmasa da, *Risale-i Nuriye*'de kelami konulara derinlemesine girmiştir. Allah'ın varlığını ispatlarken (İspat-ı Vacip), Aristo'dan tevarüs eden "İlk Muharrik" ve kelimcilerin "Nizam ve İntizam" delillerini hatırlatan özgün bir "ruh" metaforu kullanır. Ona göre, nasıl ki ceset ruh olmadan hareket edemezse, bu devasa kâinat da bir Muharrik ve Müdebber (Allah) olmadan var olamaz ve işleyemez.

- **Tefsir ve Hadis:** Hadis ilmine dair özel bir çalışması bilinmemektedir. Tefsirde ise adı geçen *Tefsir-i Sûre-i İhlâs*'ı günümüze ulaşmadığı için bu alandaki yetkinliği hakkında yorum yapmak zordur.

- **Tasavvuf:** En derinlikli olduğu alanlardan biridir. Tasavvufa yönelişini, Kadı Beyzavi tefsirinde Fatiha Suresi'ni okurken fark ettiği bir inceliğe bağlar. İbn Arabi düşünce sistemine yakın durur ve eserinin temelini "Nûr-i Muhammedi" veya "Hakikat-i Muhammediye" gibi vahdet-i vücûd eksenli kavramlar üzerine inşa eder. Eserinde seyr ü sülûk adabı, müşidin gerekliliği, nefsin mertebeleri ve velayet hiyerarşisi (ricâlü'l-gayb, kutup, gavs) gibi ileri düzey tasavvufî konuları işlemesi, bu alandaki derinliğini gösterir. Şer'i ölçülere son derece bağlı kalarak tasavvufu yorumlaması, onun medrese ve tekkeyi şahsında nasıl birleştirdiğinin en güzel kanıtıdır. Yaptırdığı Kadiri dergâhı ve kurduğu vakıf ise bu tasavvufî kimliğinin ameli bir yansımasıdır.

Sonuçlar ve Genel Değerlendirme

Kadızade Mehmet Tahir Efendi hem ilmî hem idari rolleriyle II. Mahmut dönemi reformlarının şer'î meşruiyetinde merkezi bir figür olarak öne çıkmaktadır.

Eserleri ve fetvaları, dönemin hukuki-politik dönüşümlerini anlamak için önemli birincil kaynak potansiyeli taşımaktadır.

Mevcut çalıştay kayıtları, hayatına dair temel bilgileri doğrulamakta ancak birtakım boşluklar ve eserin aidiyeti gibi konularda belirsizlikler barındırmaktadır.

Öneriler (Araştırma ve Yayın İçin)

Nüsha Taraması: İstibdâl, Risaletü'n-Nûriye ve isnadı tartışmalı diğer eserlerin el yazması nüshaları (Süleymaniye, İstanbul Üni. Nadir Eserler, Manisa İl Kütüphanesi vb.) karşılaştırmalı olarak incelenmeli.

Arşiv Çalışması: Kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık sicil kayıtları; vakıf defterleri ve kadı sicilleri taranmalı.

Fetvaların Metinsel Analizi: Yeniçeri kaldırılması ve askerî düzenlemelerle ilgili fetvaların metin analizi yapılarak metin-politika ilişkisi çözümlenmeli.

Talebe Ağı Araştırması: Mürit ve talebe isimlerinin belirlenmesi için medrese sicilleri ve derviş defterleri incelenmeli.

Yayına Hazırlık: Çalıştay çıktılarını akademik makale/monografi şeklinde derlemek için bir redaksiyon ve kaynak doğrulama çalışmayı daha planlanmalı.

5. MASA: KARA HALİL EFENDİ (Ö. 1880)

Moderatör:

Dr. Öğr. Üyesi Yunus YALÇIN

Müzakereciler:

Prof. Dr. Bekir ÖZÜDOĞRU, Prof. Dr. Kemal SAYLAN

Masa Raportörü:

Arş. Gör. Mücahid TOPCU

Şeyhülislam Kara Halil Efendi'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Osmanlı Hukuk Sistemine Katkıları

Giriş

Bu rapor, “Tokatlı Şeyhülislam” başlıklı çalıştay kapsamında hazırlanmıştır. Çalıştayın amacı, Osmanlı Devleti’nin ilmiye sınıfı içinde yetişmiş ve Tokat kökenli altı seçkin şeyhülislamın hayatlarını, ilmî kişiliklerini ve Osmanlı düşünce geleneğine katkılarını bilimsel bir perspektiften değerlendirmektir. Bu altı isim arasında yer alan Şeyhülislam Kara Halil Efendi (1804–1880), gerek fıkıh ilmine olan derin vukufiyeti gerekse Osmanlı hukuk sisteminin modernleşme sürecine sağladığı katkılar bakımından özel bir yere sahiptir. Onun hayatı, klasik medrese geleneği ile Tanzimat sonrası hukukî reformlar arasında bir köprü niteliği taşımaktadır.

Bu bağlamda çalıştayda sunulan bu rapor, Kara Halil Efendi’nin ilmî kimliğini, görev yaşamını ve özellikle Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’deki katkılarını inceleyerek hem bireysel hem kurumsal düzeyde Osmanlı ilmiye teşkilatının dönüşümünü anlamaya katkı sağlamayı hedeflemektedir. Kaynak olarak ilgili dönemin salnameleri başta olmak üzere Mehmet İpşirli’nin Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA) için hazırladığı madde ve Kemal Saylan & H. İbrahim Zeybek’in *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat’ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu*’nda sunmuş oldukları “Şeyhülislam Kara Halil Efendi’nin Hayatına Dair Bazı Tespitler (1804-1880)” başlıklı bildiriden yararlanılmıştır.

Doğumu ve Ailesi

Şeyhülislam Kara Halil Efendi, kaynaklarda genellikle 1804 (H. 1219) yılı civarında doğmuş olarak zikredilir. Ancak doğum yeri konusunda farklı rivayetler mevcuttur ve bu durum, araştırmacılar arasında bir görüş ayrılığına neden olmuştur. Bazı kaynaklarda Kara Halil Efendi’nin Amasya Sancağı’na bağlı Varay Nahiyesi’nde doğduğunu belirtilmiştir. Bu bilgi, muhtemelen 19. yüzyıl salnamelerinde yer alan “Amasya sancağı ulemâsından” ibaresine dayanmaktadır. Nitekim dönemin idari taksimatında Varay Nahiyesi, Amasya’ya bağlı bir bölge olarak geçmektedir.

Buna karşılık, güncel araştırmalarda Halil Efendi’nin aslında bugün Tokat’ın Turhal ilçesine bağlı Çamlıca (eski adıyla Varay) köyünde doğduğu iddia edilmiştir. Araştırmacılar bu tespiti hem yerel arşiv kayıtlarına hem de sözlü gelenek unsurlarına dayandırmaktadır. Ayrıca, 19. yüzyılın idari sınırlarının değişkenliği nedeniyle “Amasya Sancağına bağlı Varay” ifadesinin, bugünkü anlamda Tokat’ın idari sahasında kalan Varay köyünü işaret ettiği ileri sürülmektedir.

Bu nedenle, farklı idari dönemlerde aynı yerleşimin farklı sancaklara bağlanmış olması, bu karışıklığın temel sebebi olarak görülmektedir. Dolayısıyla, Kara Halil Efendi’nin “Tokat doğumlu” olduğu yönündeki görüş hem coğrafi hem tarihi bağlam bakımından daha isabetli görünmektedir.

Eğitim Hayatı

Şeyhülislam Kara Halil Efendi'nin ilmî serüveni, klasik Osmanlı medrese sisteminin taşradan merkeze uzanan örneklerinden biridir. Çocukluk yıllarında temel dinî bilgileri babası Mustafa Efendi'den öğrenmiş; Kur'an, sarf, nahiv ve ilmihal gibi dersleri yöresindeki hocalardan almıştır.

İlk tahsilini Amasya medreselerinde tamamlayan Halil Efendi, daha sonra ilim tahsilini derinleştirmek amacıyla Konya'ya gitmiştir. Konya, 19. yüzyılın ilk yarısında hâlâ önemli bir medrese merkeziydi. Burada ileride şeyhülislam olacak Hasan Fehmi Efendi (ö. 1854) ile tanışmış, bu dostluk ilerleyen yıllarda ilmî iş birliği ve dayanışma biçiminde devam etmiştir. Konya'daki öğrenimi sırasında mantık, kelâm, usûl-i fıkıh ve ferâiz gibi yüksek ilimlerde temayüz etmiş; özellikle Arapça metin çözümleme ve yorumlama kabiliyetiyle hocalarının dikkatini çekmiştir. Bu dönemde aldığı klasik müfredat, daha sonraki dönemde Mecelle Komisyonu'ndaki usûlî bakış açısının da temelini oluşturmuştur.

Konya'daki tahsilini tamamladıktan sonra Hasan Fehmi Efendi ile birlikte İstanbul'a gelen Halil Efendi, burada dönemin önde gelen müderrislerinden Vidinli Mustafa Efendi ve Dersiam Abdurrahman Efendi'nin ders halkalarına katılmıştır. Bu süreçte kendisini hem ilmî hem entelektüel açıdan geliştirmiş; özellikle fıkıh, tefsir ve hadis sahalarında yoğunlaşmıştır. 1834 yılında icazet alarak yüksek tahsilini tamamlamış, 1835'te Osmanlı ilmiyyesinde "mülâzım" derecesinden "müderrislik" derecesine geçişin en önemli eşiği olan ve sadece seçkin talebelerin katılabildiği rûûs imtihanını kazanarak ilmiyye sınıfına resmen dâhil olmuştur.

Rûûs aldıktan sonra Fatih, Süleymaniye ve Beyazıt medreseleri gibi önde gelen kurumlarda çeşitli derecelerde mülâzemet (asistanlık) yaptı. Bu dönemde İbtidâ-i Hâric, Hâric, Dâhil, Sahn ve Süleymaniye derecelerinden geçerek müderrislik hiyerarşisinin tamamını tecrübe etti. Bu yükseliş, onu hem metin bilgisi hem de talebe yetiştirme becerisi konusunda geliştirmiştir. Özellikle fıkıh ve usûl-i fıkıh alanlarındaki yetkinliği, daha sonra Fetvâhâne-i Âliye ve Mecelle Cemiyeti gibi ilmî kurullara seçilmesinde belirleyici olmuştur.

Kara Halil Efendi eğitim döneminde sadece ilmî başarılarıyla değil, kişisel tevazu, vakur duruş ve nezaket gibi ahlâkî nitelikleriyle de temayüz etmiştir. Öğrencileri ve meslektaşları, onun tartışmalarda sesini yükseltmeden, delil merkezli ve adil bir üslup kullandığını kaydeder. Bu özellik hem medrese içi itibarını hem de sonraki yıllarda şeyhülislamlık makamında kazandığı saygınlığı desteklemiştir.

Kara Halil Efendi'nin eğitim seyri, 19. yüzyıl Osmanlı ilmiyye sisteminin taşra-merkez geçişine dair tipik bir örnek teşkil etmektedir. Taşrada başlayan, Konya gibi bölgesel merkezlerde olgunlaşan ve İstanbul'da devletin en yüksek ilmî kurumlarında tamamlanan bu süreç, Osmanlı ulemasının sosyal mobilitesini de göstermektedir. Ayrıca, onun eğitiminde dikkat çeken sistematik fıkıh anlayışı, daha sonra Mecelle'nin usûl temelli sistematığına doğrudan yansımıştır.

Meslekî Hayatı

4.1. Müderrislik ve Kadılık Görevleri

Kara Halil Efendi, rûûs imtihanını kazanarak ilmiyye sınıfına dâhil olduktan sonra, 1839 yılında Sırrîzâde Mescidi Vâhid Bey Dersiyyesi'nde İbtidâ-yı Hâric derecesiyle müderrisliğe başlamıştır. Bu, Osmanlı medrese sisteminde müderrisliğin ilk basamağı olup, genellikle taşradan gelen ve İstanbul'da icazet almış yetkin talebelerin başladığı düzeydir. Ardından Hâric, Dâhil, Sahn ve nihayet Süleymaniye derecelerini geçerek klasik müderrislik hiyerarşisinde en yüksek konuma ulaşmıştır. Bu yükseliş, onun ilmî disiplini, ders verme kabiliyeti ve öğrenciler üzerindeki etkisinin güçlü olduğunu göstermektedir. Fâtih Camii

medreselerinde verdiği dersler özellikle usûl-i fıkıh ve mantık alanlarında yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Kara Halil Efendi, sadece bir müderris değil, aynı zamanda fetva meselelerinde danışılan bir “müftü adayı” kimliği kazanmıştır. Dönemin ulema çevrelerinde onun sağlam delillere dayalı, temkinli ve mutedil görüşleriyle tanındığı aktarılmaktadır.

Kara Halil Efendi, 1861 yılında İstanbul Kadılığı’na tayin edilmiştir. İstanbul kadılığı, Osmanlı yargı teşkilatında en üst düzey kadılık makamıydı ve doğrudan şeyhülislamlığa bağlıydı. Bu göreve getirilen kişilerin yalnızca ilmî birikimi değil, idarî ve ahlâkî liyakati de dikkate alınırdı. Onun tayini, ilmiye sınıfında artık “yüksek rütbeli ulemâ” mertebesine eriştiğini gösterir. Kadılık görevinin ardından Fetvâhâne-i Âliye’de müsevvid olarak görevlendirilmiştir. “Müsevvid”, şeyhülislamın imzasına sunulacak fetvaları hazırlayan ilmiye mensubudur. Bu görev, Kara Halil Efendi’ye hem fetva usulü hem de şer’î meselelerin devlet uygulamalarına aktarımı konusunda derin bir tecrübe kazandırmıştır. Bu aşamada kazandığı metodik titizlik, ileride Mecelle Cemiyeti’ndeki katkılarının da temelini oluşturmuştur.

4.2. Meclis ve Komisyon Üyelikleri

1860’lı yıllardan itibaren Kara Halil Efendi, yalnızca bir müderris veya kadı değil, aynı zamanda bir meşveret ve reform uleması kimliği kazanmıştır. Osmanlı modernleşmesinin bürokratik kurumları arasında yer alan çeşitli şer’î ve idarî meclislerde görev almıştır. Bunlar arasında Kassâm-ı Askerîlik (askerî miras işlerinin taksimi), Evkâf-ı Hümâyun Müfettişliği, Meclis-i Tedkîkât-ı Şer’iyye ve Meclis-i İntihâb-ı Hükâm-ı Şer’ görevleri yer almaktadır. Bu meclisler, Tanzimat sonrası dönemde hem yargı hem idare alanında İslâm hukuku ile yeni düzenlemeler arasındaki dengeyi tesis etmeyi amaçlıyordu. Kara Halil Efendi’nin bu komisyonlarda yer alması, onun hem klasik fıkıh bilgisine hâkim hem de değişen hukukî ihtiyaçları kavrayabilecek bir âlim olduğunu göstermektedir.

4.3. Fetva Eminliği ve Mecelle Cemiyeti

Kara Halil Efendi, 1866 yılında Fetva Emîni olarak atanmıştır. Fetva emîni, şeyhülislamdan sonra fetva kurumundaki en yetkili isimdir. Bu görevi sırasında hem devlet meselelerinde verilen resmî fetvaları gözden geçirmiş hem de ilmî konularda danışmanlık yapmıştır. 1870’te Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti’ne üye seçilmesi, onun ilmî kariyerinin zirvesi olarak kabul edilir. Bu cemiyet, İslâm hukukunu sistematik bir kanun metni hâline getirmeyi amaçlayan ilk girişimdir. Kara Halil Efendi burada özellikle fıkıh usulü, kıyas ve örf ilişkisi konularında etkili olmuştur. Cemiyetin yedinci ile on altıncı kitaplarında doğrudan katkısı bulunmuş; bazı bölümlerde imzası yer almasa da Ahmet Cevdet Paşa’nın ifadelerine göre birçok hükmün Halil Efendi’nin görüşüne göre şekillendiği bilinmektedir.

Mecelle çalışmalarındaki ilmî dikkat, onun medrese geleneğini modern hukuk sistematikle buluşturma konusundaki yetkinliğini göstermektedir. Bu yönüyle Kara Halil Efendi Tanzimat döneminin “teorik fıkıh otoritesi” olarak görülmelidir.

4.4. Şeyhülislamlık Makamı (1877-1878)

I. Abdülhamid’in tahta çıkışından sonra, 26 Temmuz 1877’de Kara Halil Efendi Şeyhülislam olarak atanmıştır. Bu, onun hem ilmî birikiminin hem de bürokratik deneyiminin doğal bir sonucudur. Aynı zamanda bu atama, II. Abdülhamid döneminin ilk büyük ilmiye tayinidir. Şeyhülislamlık dönemi, siyasi olarak son derece çalkantılı bir döneme denk gelmiştir: 93 Harbi (1877–1878), Meclis-i Mebusan’ın feshi ve II. Abdülhamid’in yönetimi yeniden şekillendirmesi gibi gelişmeler, onun fetva makamındaki rolünü güçleştirmiştir. Bununla birlikte, Kara Halil Efendi bu dönemde devlet otoritesi ile şer’î meşruiyet arasında denge kurmaya çalışmış, özellikle savaş hukuku, azil ve görev değişikliklerine dair fetvalarda mutedil bir çizgi izlemiştir.

Sultan Abdülaziz'in hal'i sürecinde yazdığı fetva, siyasi olarak tekrar gündeme getirilmiş; bu nedenle 4 Aralık 1878'de görevden alınmıştır. Görevden ayrıldıktan sonra aktif devlet hizmetine dönmemiş, ömrünün son iki yılını ilmî faaliyet ve ibadetle geçirmiştir.

Siyasal Rolü ve Tarihî Olaylardaki Etkisi

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti hem idarî hem hukukî alanda kapsamlı bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ile birlikte yürürlüğe giren modernleşme reformları, şer'î hukuk ile örfî/kanunî düzenlemeler arasındaki dengeyi yeniden şekillendirmiştir. Bu dönemde fetva kurumu, yalnızca dinî hükümlerin değil, aynı zamanda siyasî kararların da meşruiyet zeminini oluşturuyordu.

Kara Halil Efendi, 1866'da fetva emini olarak bu yapının merkezinde yer aldı. Bu görevi ona hem ilmî bağımsızlık hem de devletin kritik meselelerinde danışma yetkisi kazandırdı. Fetva Emini sıfatıyla kaleme aldığı görüşler, çoğu zaman padişahın iradesiyle birlikte yürürlüğe konulmuş, dolayısıyla doğrudan siyasî sonuçlar doğurmuştur.

Kara Halil Efendi'nin siyasî tarihte en çok bilinen müdahalesi, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine ilişkin fetva sürecinde olmuştur. 30 Mayıs 1876'da yaşanan bu olay, II. Abdülhamid dönemi de dâhil olmak üzere uzun süre tartışılmıştır. Fetva, o sırada "fetva emini" olan Kara Halil Efendi tarafından hazırlanmış ve dönemin şeyhülislamı Hayrullah Efendi tarafından imzalanmıştır. Fetva metni, Mithat Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi devlet adamlarının isteği üzerine yazılmıştır. Her ne kadar fetvanın içeriği hukukî açıdan İslâm fihkına dayandırılmış olsa da siyasî sonuçları bakımından bu olay, ulemanın devlet içindeki konumuna dair önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur.

Sultan Abdülaziz'in ardından tahta çıkan V. Murad, ruhsal rahatsızlıkları nedeniyle yalnızca 93 gün tahtta kalabilmiştir. Onun hal'i sürecinde düzenlenen fetvayı da yine Kara Halil Efendi kaleme almış, bu kez bizzat Meşveret Meclisi'nde okunmuştur. Fetva "padişahın aklen veya bedenen görev yapamayacak durumda olması hâlinde hal' edilebileceği" hükmüne dayanıyordu. Bu fetvalar, II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra Kara Halil Efendi aleyhinde bir siyasî miras olarak görülmüştür. Nitekim 1878'de şeyhülislamlıktan alınmasında bu geçmiş etkili olmuştur.

1876'da ilan edilen Kanûn-ı Esâsî ve açılan Meclis-i Mebusan, Osmanlı'da ilk meşrutî yönetim tecrübesinin başlangıcıdır. Kara Halil Efendi, bu dönemde Bab-ı Fetva'da düzenlenen Meşveret Meclisi toplantılarına katılmış, fetvaların artık bireysel imza yerine ilmî heyetlerce hazırlanması yönünde önerilerde bulunmuştur. Bu yaklaşım, aslında klasik İslâm hukukundaki *meşveret* ilkesinin kurumsallaştırılması anlamına gelir. Onun bu konudaki fikri, Tanzimat sonrası dönemde fetva kurumunun çoğulcu ve kurumsal bir yapı kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu girişim Kara Halil Efendi'nin hukuk düşüncesinde "istişare" ilkesinin merkezî bir yer tuttuğunu göstermektedir.

1878'de İngiltere ile imzalanan gizli anlaşmayla Kıbrıs adasının geçici olarak İngiltere'ye bırakılması, ulema arasında şer'î bir meşruiyet tartışması başlattı. II. Abdülhamid, bu konuda şeyhülislam Kara Halil Efendi'nin görüşünü sordu. Halil Efendi, İslâm hukukuna göre "dârü'l-İslâm topraklarının ebediyen devrinin caiz olmayacağı" yönünde fetva verdi. Bu fetva, hükümetin politik tavrıyla tam uyumlu olmasa da onun ilke merkezli duruşunu göstermektedir. Bu fetva, siyasi otoritenin hoşuna gitmemiş ve bir süre sonra Kara Halil Efendi'nin görevden alınmasının sebeplerinden biri olmuştur. Ancak bu olay, onun şer'î bağımsızlığı koruma konusundaki kararlılığını tarihsel olarak belgeleyen örneklerden biridir.

Kara Halil Efendi, II. Abdülhamid döneminde şeyhülislam olarak, siyasî olaylara doğrudan müdahale etmese de fetva makamını devlet otoritesiyle dengeleyici bir kurum olarak kullanmıştır. Onun şeyhülislamlık dönemi, modernleşme ile geleneksel İslâm hukukunun çatıştığı bir devrin tam ortasında geçmiştir. Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*'ında Kara Halil Efendi'yi "dindar, doğru, lakin siyaset-i dünyadan habersiz" olarak nitelendirir. Kara Halil Efendi, fetvalarında "iktidarın meşruiyeti" ve "ümmetin maslahatının korunması" ilkelerini esas almış; fetva makamını hiçbir zaman siyasî çıkarların aracı hâline getirmemeye çalışmıştır. Bu tavır hem onu çağdaşlarından farklı kılmış hem de II. Abdülhamid'in merkeziyetçi siyasetiyle zaman zaman gerilim yaşamalarına yol açmıştır.

İlmî Kişiliği ve Mecelle'deki Katkıları

Şeyhülislam Kara Halil Efendi, 19. yüzyıl Osmanlı ilmiyye teşkilatı içinde klasik fıkıh kültürünü derinlemesine özümsemiş, aynı zamanda yeni hukukî ihtiyaçlara cevap verebilecek bir sentez düşüncesine sahip nadir âlimlerden biridir. İlmî faaliyetleri hem medrese geleneği hem de devletin hukuk reformu girişimleriyle iç içe geçmiş bir karakter arz eder. Onun ilmî kişiliği "usûlî dikkat, ihtiyatlı fetva anlayışı ve ilmî haysiyet" kavramlarıyla özetlenebilir. Öğrencileri arasında onun en belirgin özelliği, fikhî meseleleri sadece nakle dayalı değil, delil temelli ele alması olarak aktarılır. Bu yaklaşım, Kara Halil Efendi'nin klasik metinlere vukufiyetinin yanında, analitik bir düşünce tarzına da sahip olduğunu gösterir.

Kara Halil Efendi'nin fıkıh anlayışı, Hanefî mezhebinin kıyas, istihsan ve örf temelli yorum geleneğini merkez alır. Ancak onu çağdaşlarından ayıran husus, bu kavramları dönemin toplumsal ve idari dönüşümüyle ilişkilendirme biçimidir. Fetvalarında katı literalizmden kaçınmış, "maslahat" ve "örf" kavramlarını hukukî istidlalde kullanmıştır. Bu tutum, klasik usûl-i fikhin canlılığını sürdürmekle birlikte, Tanzimat dönemi hukuk reformlarının ruhuyla da uyumludur. Onun kaleme aldığı bazı fetvalarda, özellikle vakıf mallarının idaresi, kadı tayinleri ve askerî miras meseleleri gibi konularda örfün delil olarak kullanılması dikkat çeker. Bu tavır, Halil Efendi'nin hukuk düşüncesinde dinî norm ile toplumsal gereklilik arasındaki dengeyi koruma çabasını yansıtır.

1870 yılında Kara Halil Efendi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti'ne üye olarak seçilmiştir. Cemiyetin başında Ahmet Cevdet Paşa bulunmakta, üyeler arasında dönemin en seçkin ulemâsı yer almaktadır. Bu komisyonun amacı, İslâm hukukunu (özellikle Hanefî fikhini) modern hukuk sistemine uygun biçimde kodifiye etmektir. Kara Halil Efendi'nin burada üstlendiği rol, doğrudan usûlî ilkelerin belirlenmesi ve fikhî hükümlerin sistematikleştirilmesiyle ilgilidir. Cevdet Paşa'nın *Ma'rûzât* adlı eserinde, Halil Efendi'nin özellikle "akid" (sözleşme) ve "muâmelât" (borçlar hukuku) kitaplarında aktif katkı sağladığı, bazı maddelerde doğrudan onun görüşünün benimsendiği belirtilir.

Mecelle'nin 7. ila 16. kitapları arasındaki bölümlerde (özellikle bey', icâre, vekâlet ve kefâlet bahisleri) onun etkisi görülmektedir. Kara Halil Efendi'nin en önemli katkılarından biri, "maslahatın tespiti" meselesine getirdiği açıklamalardır. O, her maslahatın "mücerred fayda" ile değil, "şer'î delile uygunluk"la ölçülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, Mecelle'nin usûlî kısmındaki 17. maddeyle uyumludur: "Meşakkat teysiri celb eder." Bu ifade, onun fikhin dinamik yapısını sosyal gerçeklikle ilişkilendirme çabasının bir yansımasıdır.

Ahmet Cevdet Paşa, Kara Halil Efendi'yi "ilimde derin, fetvada metin, lakin siyasette temkinli" bir şahsiyet olarak tanımlar. Cevdet Paşa'nın aktardığına göre, Mecelle'nin hazırlanması sürecinde üyeler arasında zaman zaman usûlî tartışmalar yaşanmış; Halil Efendi, özellikle "örf ve istihsanın sınırları" konusunda oldukça titiz davranmıştır. Bu durum, onun geleneksel fıkıh metotlarını tamamen terk etmeden yenilikçi bir uygulamayı desteklediğini gösterir. Cevdet Paşa'nın "Mecelle'nin en müdebbir azası idi" ifadesi, Kara Halil

Efendi'nin hem teorik hem pratik yönünü yansıtan bir değerlendirmedir. O, modern anlamda kanunlaştırma sürecine katılan ilk fıkıhçı kuşak arasında yer alır.

Kara Halil Efendi, ardında sistematik bir telif külliyatı bırakmamıştır; fakat onun fetva kayıtları, Mecelle notları ve şer'iyye sicillerindeki görüşleri sonradan hukukçular ve ilmiye mensupları tarafından referans alınmıştır. Özellikle Dersaadet Fetva Defterleri'nde yer alan bazı notlarda, "Halil Efendi'nin işaret ettiği üzere..." biçiminde ibarelere rastlanması, onun görüşlerinin kurumsal hafızada kalıcılaştığını gösterir. Onun öğrencileri ve takipçileri arasında, son dönem Osmanlı ulemasından Hoca Feyzullah Efendi, Ali Haydar Efendi ve Hüseyin Sabri Efendi gibi isimler sayılmaktadır. Bu isimlerin Mecelle'nin sonraki yorumlarına katkı sağlaması, Kara Halil Efendi'nin dolaylı ilmî mirasını sürdürdüğünü göstermektedir.

Nişan ve Taltifler

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde modernleşme ile birlikte nişan ve madalya uygulamaları resmî bir teşkilat hâline gelmiştir. Mecidiye (1851) ve Osmaniye (1862) nişanları, yalnızca askerî ve sivil bürokratlara değil, ilmiye mensuplarına da hizmet ve liyakat ölçütlerine göre verilmiştir. Bu nişanlar, ulemanın devlet nezdindeki prestijini göstermekle birlikte, ilmî faaliyetlerin siyasî otorite tarafından desteklendiğini de sembolize etmiştir. Kara Halil Efendi'nin taltifleri, bu dönemde ilmî liyakatin yanında adalet, istikamet ve fetva eminliği gibi kişisel erdemlerin de takdir edildiği bir döneme rastlar.

Kara Halil Efendi, 1867 yılında, Fetva Emîni sıfatıyla gösterdiği yüksek hizmetlerinden dolayı 4. rütbeden Mecidiye Nişanı ile taltif edilmiştir. Bu nişan, ulema sınıfında bir tür "devlet onayı" niteliği taşımaktaydı ve özellikle padişahın özel iradesiyle verilirdi. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, bu nişanın verilmesine gerekçe olarak "ilmî iktidar, salâbet-i diniyye ve hüsn-i hizmet" ifadeleri yer alır. Bu ibare, Kara Halil Efendi'nin ilmî birikiminin yanı sıra, fetva görevinde gösterdiği tarafsızlık ve ölçülülüğün padişah nezdinde de karşılık bulduğunu göstermektedir.

Kara Halil Efendi, 1877 yılında şeyhülislamlığa atanmasıyla birlikte 1. rütbeden Osmaniye Nişanı ile de onurlandırılmıştır. Bu nişan, devlet protokolünde sivil sınıf için en yüksek nişan derecesi olup, yalnızca vezirler, nazırlar ve şeyhülislamlar gibi yüksek rütbeli devlet erkânına verilmekteydi. Nişanın tevcihi, yalnızca ilmî liyakat için değil, aynı zamanda "devlete sadakat ve ahlâkî sebat" gibi nitelikleri de sembolize ediyordu. Dönemin Takvim-i Vekayi kayıtlarında bu taltifin gerekçesi olarak "ulûm-ı şer'iyyede vukûfiyet, devlet-i aliyye-i seniyyeye hizmet-i sâdika" ifadesi yer almaktadır. Bu kayıt, Kara Halil Efendi'nin hem ilmi hem de siyasî istikrarın temsilcisi olarak görüldüğünü göstermektedir.

Kara Halil Efendi'ye verilen bu nişanlar, sadece bireysel bir ödül değil, aynı zamanda ulemanın devlet içindeki meşruiyet üretici rolünün sembolik bir teyididir. Tanzimat'tan sonra bürokrasi merkezileşmiş, ilmiye sınıfı kısmen idarî hiyerarşi içine alınmıştı. Bu süreçte nişan ve taltifler, ilmiye mensuplarının devletle ilişkilerini düzenleyen yeni bir dil oluşturmuştur. Kara Halil Efendi'nin aldığı nişanlar, bu dönüşüm içinde ulemanın siyasî bağımsızlığını tamamen yitirmeden, devlet otoritesinin içinde onurlu bir yer edinebileceğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Onun taltifleri hem ilmî yetkinliğe hem de ahlâkî duruşa verilen bir takdirin sembolü olarak değerlendirilebilir.

Kara Halil Efendi 30 Aralık 1880 yılında vefat ettiğinde, arkasında hem resmî nişanlarla belgelenmiş bir hizmet geçmişi hem de ilmî çevrelerde derin bir saygı bırakmıştır. Cenazesi, dönemin devlet erkânı ve ulemâsının katılımıyla Fatih Camii haziresine defnedilmiştir.

Tespit ve Öneriler

3 Ekim 2025 tarihinde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi tarafından düzenlenen Tokatlı Şeyhülislam Çalıştayında beşinci masanın uzmanları tarafından Şeyhülislam Kara Halil Efendi'nin yaşamı, mesleki hayatı, siyasi ve ilmi kişiliği üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Değerlendirmeler sonucunda aşağıdaki tespit ve öneriler ortaya konulmuştur.

Tespitler

- **Kara Halil Efendi**, Osmanlı ilmiyye teşkilatının taşra kökenli bir limin merkezî bürokrasiye yükselişini mümkün kılan yapısını göstermesi bakımından tipik ama aynı zamanda istisna bir örnektir.
- Onun ilmî şahsiyeti, **Hanefî fıkhının usl geleneğini** ağın hukukî reformlarıyla birleştirebilen nadir bir sentez yeteneğine dayanır.
- **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye** alışmalarında Kara Halil Efendi'nin katkıları, fıkıh usulü ve kanunlaştırma mantığı arasındaki bağın kurulmasında belirleyici olmuştur.
- Kara Halil Efendi'nin fetvalarında gözlenen **rf ve maslahat temelli yaklaşım**, 19. yüzyıl Osmanlı hukuk düşüncesinin pratik ihtiyaçlara uyum kabiliyetini göstermektedir.
- Şeyhülislamlık dönemi, II. Abdülhamid'in g konsolidasyonu sürecinde ilmiyyenin siyasi etkisinin sınırlandırıldığı bir döneme denk gelmiş, bu durum Kara Halil Efendi'nin kararlarını etkilemiştir.
- Kaynaklarda doğum yeri konusunda görülen “Amasya mı, Tokat mı?” tartışması, dönemin idari sınır değişikliklerinden kaynaklanmaktadır; güncel belgeler Tokat'ın Varay (bugünkü Çamlıca) köyü ihtimalini güçlendirmektedir.
- Kara Halil Efendi'nin ilmî birikimi kadar, **ahlâkî vakar ve tarafsızlık ilkesi** ile tanınması, onun dönemin diğer ulemâsından ayrılmasını sağlamıştır.
- Ulemya verilen nişan ve taltifler, yalnızca bireysel ödüller değil, devletin ilmî liyakati kurumsal düzeyde tanıma biçimidir; bu yönüyle Kara Halil Efendi'nin taltifleri sembolik önem taşır.
- Tokat kökenli şeyhülislamların ilmî faaliyetleri, taşra medrese geleneğinin Osmanlı merkezî ilim dünyasına nitelikli katkılar sunduğunu göstermektedir.
- Kara Halil Efendi'nin fetva ve Mecelle'deki katkıları, Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan hukukî dönüşümler açısından **geçiş dönemi fıkıh anlayışının** incelenmesi için zengin bir zemin sunmaktadır.

neriler

- Kara Halil Efendi'nin fetva defterleri, Mecelle taslakları ve arşiv belgeleri üzerinde mukayeseli metin neşirleri yapılmalıdır.
- Tokatlı şeyhülislamlar hakkında yürütülen araştırmalar, ilmiye sicilleri ve salname kayıtları üzerinden sistematik bir veri tabanına dönüştürülmelidir.
- Kara Halil Efendi'nin ilmî mirası, Mecelle'nin ağdaş hukuk sistemlerindeki yansımaları açısından disiplinler arası (hukuk, ilahiyat, tarih) alışmalara konu edilmelidir.
- alıştay ıktıları, Tokatlı şeyhülislamların tamamını kapsayacak ortak bir monografi serisi hâline getirilmeli ve akademik erişime açılmalıdır.

- Osmanlı ulemasının taşradan merkeze geçişini belgeleyen biyografik veriler, dijital ortamda coğrafi veri tabanları (GIS) ile desteklenmelidir.
- Kara Halil Efendi'nin örf ve maslahat anlayışı, günümüz İslâm hukuk metodolojisi tartışmalarında “dönemsel içtihat örneği” olarak yeniden değerlendirilmelidir.
- Tokatlı ulema geleneğiyle ilgili yerel halk belleği ve aile arşivleri, sözlü tarih çalışmaları yoluyla kayıt altına alınmalıdır.

6. MUSTAFA SABRİ EFENDİ (Ö. 1954)

Moderatör:

Prof. Dr. Ömer AYDIN

Müzakereciler:

Prof. Dr. Recep ALPYAĞIL, Prof. Dr. Emine ÖĞÜK, Prof. Dr. İbrahim BAYRAM, Doç. Dr. Ramazan DİLER

Masa Raportörü:

Arş. Gör. Asım KAYA

Mustafa Sabri Efendi 1869 yılında Tokat'ın Turhal ilçesine bağlı Kat köyünde doğdu. Babası Ahmet Efendi ulemadandır. İlk eğitimini babasından almış ve 10 yaşında hafızlığını ikmal etmiştir. Kuran ilimlerine dair çeşitli hocalardan ders almıştır. Bunlardan biri olan Kayserili Divriği Mehmet Efendi'den sarf nahiv fıkıh gibi çeşitli İslami ilimleri tahsil etmiştir. Daha sonra İstanbul'a giden Mustafa Sabri Efendi burada Mehmet Atıf Bey, Gümülcineli Ahmet Asım Efendi'ye talebe olmuştur. Gümülcineli Ahmet Asım Bey'in kızıyla izdivaç etmiştir. 1890 tarihinde İstanbul Fatih Camii'nde müderrislik yapmaya başlamıştır. Uzun müddet huzur dersleri muhataplığında bulunmuştur. Bunun dışında imamlık müşavirlik Tedkik-i Müellefat-ı Şer'iyede azalık yapmıştır. Yaşamının çeşitli yıllarında mebusluktan şeyhülislamlığa hem ilmi hem de siyasi çeşitli görevlerde bulunmuştur. 20 veya 30 kişiye icazet verdiği söylenen Sabri Efendi pek çok talebe yetiştirmiştir. Cumhuriyet dönemi önde gelen din adamlarından Kâmil Miras gibi isimlere de hocalık yapmıştır. Siyasi yönü ön planda olduğu için daha çok telifatları üzerinden bilinmiştir. İlmi siyasi pek çok eser telif eden Mustafa Sabri Efendi ilmi eserlerini Türkçe ve Arapça olmak iki dilde vermiştir. Bu eserlerinden bazılarını şu şekilde verebiliriz:

Türkçe Eserleri

1. İslam'da Münakaşaya Hedef Olan Meseleler
2. Yeni İslam Müctehdilerinin Kıymet-i İlmiyesi
3. Dini Müceddidler
4. İslam'da İmamet-i Kübra
5. Savm-ı Ramazan
6. Risale fi'l İman ve's-salat ve's-savm
7. Reddi ala ma fi'l-kavli'l-ceyyid mine'r-redi

Arapça Eserleri

1. En-Nekir ala münkiri'n-nimeti mine'd-din ve'l-hilafeti ve'l-ümme
2. Meseletü Tercemeti'l-Kuran
3. Mevkıfı'l-beşer tahte Sultani'l-kader
4. Kavli fi'l-mer'e ve mukarenetuhu bi-akvali mukallideti'l-garb
5. El-Kavlü'l-fasl beynellezine yü'minune bil'gayb ve'llezine la yü'minun
6. Mevkıfı'l-akl ve'l-ilm ve'l-alem min rabbi'l-alemin ve ibadihi'l-mürselin

Mustafa Sabri Efendi'nin yaşadığı dönem ilmi, ictimai ve siyasi anlamda oldukça çalkantılı bir dönemdi. Kendi perspektifinden bu dönemin sorunlarına çeşitli cevaplar ve

reddiyeler üretmeye çalışan Mustafa Sabri Efendi'nin müşarececi karakter ve uslûbu haliyle onu tarihsel anlamda polemik konusu haline getirmiştir. Musa Carullah Bigiyev, Ali Abdürrazık'tan Kasım Emin ve Zahid el-Kevseri'ye değin farklı görüşteki insanlarla ilmi-siyasi-ictimai tartışmaya girmiştir. Eser ve reddiyelerinde de polemikçi/reddiyeci bir üsluba sahip olan Mustafa Sabri Efendi'nin telifatında güçlü bir mantık ve muhakeme örgüsü müşahade edilmektedir. *Geleneği modernizme karşı savunma* refleksiyle kaleme aldığı çoğu eserinde bahsi geçen mantık ve muhakeme unsurlarının yoğun olarak gözlemlenmesi onu son dönem Osmanlı alimleri içerisinde önemli bir konuma yerleştirmektedir. Bu durum onun *rasyonalist* olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Mustafa Sabri Efendi *akıllı* olabilir ancak *akılcı* değildir. Dini siyasi ve ictimai açıdan tamamen gelenekçi bir bakış açısına sahip olmakla beraber geleneğin umdelerini mantık ve akıl mizanında temellendirmesi açısından ancak akılcılık ile bir irtibat kurulabilir. Dolayısıyla akıl onun için bir amaç değil araç mesabesinde dir denilebilir.

Mustafa Sabri Efendi'nin ilmi anlamda en çok öne çıkan tartışmalarından biri kader konusudur. Bu konuyu ağırlıklı olarak *Mevkıfu'l-beşer tahte sultâni'l-kader* isimli eserinde ele almakla beraber *Mevkıfu'l-akl* isimli eserinde de konuya temas etmiştir. Ona göre kader meselesi, üzerine düşünenlerin en çok zorlandığı; ayrıca, kadın konusu dışında Müslümanların en fazla eleştiri aldığı konulardan biridir. Ona göre insanlar, istediklerini yapma bakımından “seçme özgürlüğüne sahip”tir; ancak Allah'ın kendileri için dilediğini tercih etmekten başka bir yola sapamadıkları için aslında “mecbur” ya da en azından “adeta mecbur” bir durumdadırlar. O bu noktada “hem tefviz hem de cebir bir arada bulunur” şeklinde bir görüş dile getirerek insanın, kendi iradesiyle dilediğini yapabileceğini fakat Allah'ın onun hakkında dilemiş olduğu şeyin dışına çıkarak başka bir şeyi dileme gücüne sahip olmadığını savunmuştur. Çoğu kişi tarafında bu bakış açısı cebirci bir bakış açısı olarak algılanmıştır. Onun bu fikre “Allah dilemedikçe siz de dileyemezsiniz” (İnsan/30) gibi nasslardan hareketle tamamen ilmi bir kaygıyla ulaştığı söylenilmekle beraber bazı kanılar onun son dönemde şahit olduğu toplumsal dönüşümlerin kader algısına da etki ettiği yönündedir. Özellikle büyük bir imparatorluğun çöküşüne şahit olması ve hilafet gibi dini açıdan temel bir kurumun ilgası gibi süreçler onu kader konusunda cebirci bir anlayışa sevk etmiştir. Eşari olmasının getirdiği ilmi altyapının da bu bakış açısında etkili olduğu ileri sürülebilirse de büyük toplumsal ve siyasi dönüşümlere yakından şahit olmasının bu şekilde bir fikre kapılmasında tesirli olduğu da bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasi açıdan da Mustafa Sabri Efendi oldukça tartışmalı bir figürdür. Bu durum yaşadığı dönemin siyasi ve ictimai olarak içinde bulunduğu karmaşayla doğrudan alakalıdır. Bir yandan 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren artarak devam eden bitmek tükenmek bilmez savaşlar ve bunun neticesinde yaşanan devasa toprak kayıpları, diğer yandan ise modernitenin getirdiği ve sadece İslam'ın değil genel olarak tüm dini inanç ve itikat sistemlerini de etkileyen pozitivist akımlar onu dini ve siyasi anlamda savunmacı ve polemikçi bir çizgiye itmiştir. Aynı zamanda Osmanlı modernleşme ve batılılaşma hareketlerindeki çeşitlilik Mustafa Sabri Efendi'yi siyaset ile iştigal etmeye sevk eden bir diğer önemli amiller arasında sayılabilir.

Mustafa Sabri Efendi'nin II. Meşrutiyet itibariyle aktif olarak politika sahnesinde yer aldığını müşahade ediyoruz. Meşrutiyet'in akabinde kendi memleketi olan Tokat'tan meclis-i mebusan vekili olarak meclise girdi. Meşrutiyet öncesinde “istibdad” olarak görülen rejime karşı farklı çevrelerden gelen diğer muhalifler gibi Mustafa Sabri Efendi de ilk başlarda İttihat ve Terakki yanlısı idi. Ancak daha sonra cemiyet aleyhine dönen Mustafa Sabri Efendi, İttihat ve Terakki'nin Cihan Harbi sonrası iktidardan düşmesine değin hapis, sürgün ve zorunlu ikamet gibi durumlara maruz bırakılmıştır. Tüm bu durumlar onun İttihat ve Terakki karşıtı hareketler içerisinde yer almasına sebebiyet vermiştir. 1919'da Damat Ferit Paşa hükümetine Şeyhülislam olarak giren Sabri Efendi, İttihat ve Terakki'nin başlattığı savaşın daha fazla toprak kaybıyla

sonuçlanmaması adına savaşın son bulmasını tercih etmiş ve bu nedenle Anadolu'daki Milli Mücadele hareketi aleyhinde bir tutum sergilemiştir.

Şeyhülislamlığı döneminin Sevr Antlaşması'na denk gelmesi ve ittihatçılara muhalif olması nedeniyle uzun yıllar süren savaşın artık bitmesi yönündeki bu tutumu onu Milli Mücadele hareketine karşı sert bir tutum almaya sevk etmiştir. İlmi kimliğinden ziyade siyasi kimliğinin ön plana çıkmasının en temel sebeplerinden biri de budur. Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketi'nin başarıya ulaşması neticesinde 150'likler listesine alınmış, tutuklanma endişesiyle Rıza Tefvik'in de (Bölükbaşı) bulunduğu bir gemi ile ülkeyi terk etmiştir. Mısır, Mekke, Romanya ve Gümölcine gibi yerlerde farklı süreler boyunca sürgünde yaşadı. Bu dönem boyunca muhalif kimliğini muhafaza ederek ilmi ve siyasi eserler vermeye devam etti. Siyasi ve toplumsal anlamda çalkantılı bir döneme tanık ettiği için oldukça zor ve tartışmalı bir yaşam süren Sabri Efendi, 12 Mart 1954 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Eserleri ve düşünceleri vefatından sonra da ilmi ve siyasi zeminde tartışılmaya ve tenkit edilmeye devam eden Sabri Efendi, yaşadığı döneme damga vurmuş önemli isimlerden biri olarak tarihteki yerini almıştır.

TESPİT VE ÖNERİLER

1. Bilimsel ve Akademik Tespitler

Tokat'ın İlim Havzası Kimliği: Tokat, tarih boyunca yetiştirdiği âlimler ve Osmanlı hukuk sisteminin en üst makamı olan Şeyhülislamlık kürsüsünde temsil edilen isimleriyle medeniyetin inşasında müstesna bir "ilim havzası" rolü oynamıştır.

Disiplinlerarası Yetkinlik: İncelenen şahsiyetlerin (Molla Hüsrev, Kemalpaşazâde vb.) sadece fıkıh otoritesi değil; mantık, dil, felsefe, tarih ve tasavvuf gibi alanlarda derinlikli eserler veren çok yönlü düşünürler olduğu görülmüştür.

Tarihsel Köprü Rolü: Kara Halil Efendi gibi isimlerin, klasik medrese geleneği ile Tanzimat sonrası modern hukuk reformları (Mecelle) arasında kritik bir köprü görevi üstlendiği tespit edilmiştir.

Siyasi ve Hukuki Meşruiyet: Kadızâde Mehmed Tahir Efendi örneğinde görüldüğü üzere, şeyhülislamların Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gibi radikal devlet kararlarına şer'i meşruiyet sağlayarak stratejik birer ortak haline geldikleri anlaşılmaktadır.

Biyografik Belirsizlikler: Bazı önemli şahsiyetlerin (Kadızâde Mehmed Tahir Efendi gibi) hayatlarına dair bilgilerin sınırlı ve dağınık olması, akademik literatürde bir eksiklik olarak kaydedilmiştir.

Kimlik Karışıklıkları: "Kâzâbâdî" nisbesiyle anılan iki farklı şahsiyetin (Tokatlı Müderris Ahmed Efendi ve Balıkesirli Şeyhülislam Muîd Ahmed Efendi) olduğu ve Tokatlı olanın aslında şeyhülislamlık yapmadığı belgelerle netleştirilmiştir.

2. Geleceğe Yönelik Öneriler

Akademik Araştırma ve Yayın Çalışmaları

Tahkik ve Neşir Seferberliği: Molla Hüsrev ve Kemalpaşazâde başta olmak üzere, ulemanın henüz gün yüzüne çıkmamış veya üzerinde çalışılmamış tüm eserlerinin (özellikle Velâ risalesi gibi tartışmalı metinlerin) tahkik edilerek neşredilmesi gerekmektedir.

Bütüncül Külliyyat Girişimi: Kemalpaşazâde'nin 10 ciltten oluşan Tevârih-i Âl-i Osmân eserinin tüm defterlerinin tek bir usul ve standartla, tam transkripsiyonlu ve sadeleştirilmiş olarak yayımlanması sağlanmalıdır.

Bibliyografya ve Veri Tabanı: Tokatlı şeyhülislamlar hakkında geniş kapsamlı bir bibliyografya çalışması yapılmalı ve bu veriler dijital bir veri tabanına dönüştürülmelidir.

Dijitalleşme ve Erişilebilirlik

Dijital Arşiv ve Web Portalı: Şeyhülislamların eserlerinin dijital kopyaları bir araya getirilerek araştırmacıların ücretsiz erişimine sunulacağı bir web sitesi oluşturulmalıdır.

Belge Taraması: Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Devlet Arşivleri'nde bu isimlerin vakfiyeleri, görev kayıtları ve fetva defterleri üzerinde detaylı taramalar yapılmalıdır.

Kurumsal ve Sosyal Farkındalık: İsim Verme ve Markalaşma: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi bünyesindeki kütüphane, amfi ve fakülte bölümlerine "İbn Kemal Kütüphanesi" gibi Tokatlı şeyhülislamların isimleri verilerek farkındalık oluşturulmalıdır.

Genç Araştırmacıların Desteklenmesi: Bu alanda çalışma yapacak doktora ve yüksek lisans öğrencilerine burs imkânı sağlanmalı ve bürokratik süreçler kolaylaştırılmalıdır.

Sürelî Yayınlar: "Tokat İlmiyat" gibi dergilerde bu isimlere özel sayılar hazırlanarak akademik dolaşım artırılmalıdır.

ÇALIŞTAY GÖRSEL ARŞİV

TOKATLI ŞEYHÜLİSLAMLAR

3 EKİM 2025 CUMA

ÇALIŞTAY

10:00-12:00 İslami İlimler Fakültesi

PANEL

14:00 15 Temmuz Kongre ve Kültür Merkezi

Çalıştay Programı:

Molla Hüsrev (ö. 1480)

Kemalpaşazâde (ö. 1534)

Kâzâbâdî (ö. 1750)

Kadızâde Mehmed Tahir Efendi (ö. 1838)

Kara Halil Efendi (ö. 1880)

Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954)

